

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Vztah práva a sociální pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
JUDr. Miroslava Kejdová, CSc.

Vypracovala:
Eva Hvězdová

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Vztah práva a sociální pedagogiky“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 4.4.2009

.....
Eva Hvězdová

Poděkování

Děkuji paní JUDr. Miroslavě Kejdové, CSc. za trpělivost a zájem, který věnovala metodickému vedení této práce.

Také bych chtěla poděkovat mé mamince a babičce, mým andělům strážným, z nichž ten druhý již není mezi námi, což ovšem neznamená, že nade mnou nebdí.

Eva Hvězdová

OBSAH

	strana
Úvod	2
1. Vymezení pojmů	4-14
1.1. Sociální pedagogika	4 - 6
1.1.1. Sociální deviace	6 - 9
1.2. Pojem práva	9 - 11
1.2.1. Právní socializace	11 - 14
2. Z historie	15 - 21
3. Současný právní rámec	22 - 26
4. Právo v sociální pedagogice	27 - 33
5. Primární sociálněpedagogická intervence	34 - 39
5.1. Právní rámec	34
5.2. Vymezení okruhu příjemců	34
5.3. Způsob a forma realizace	34
5.4. Požadavky na právní zdatnost sociálního pedagoga	35
5.5. Systém včasné intervence	35 - 38
5.6. Dílčí závěry	38 - 39
6. Sekundární sociálněpedagogická intervence	40 - 48
6.1. Právní rámec	40
6.2. Vymezení okruhu příjemců	40
6.3. Způsob a forma realizace	41
6.4. Požadavky na právní zdatnost sociálního pedagoga	41
6.5. Kazuistika	41 - 42
6.6. Dílčí závěry a srovnání názorů	43 - 48
7. Terciální sociálněpedagogická intervence	49 - 53
7.1. Právní rámec	49
7.2. Vymezení okruhu příjemců	49
7.3. Způsob a forma realizace	50
7.4. Požadavky na právní zdatnost sociálního pedagoga	50
7.5. Kazuistika	50 - 52
7.6. Dílčí závěry	52 - 53
8. Etika práce sociálního pedagoga a ochrana osobnosti klienta	54 - 63
8.1. Etika práce sociálního pedagoga	54
8.2. Ochrana osobnosti klienta	54 -
57	
8.3. Úskalí ochrany osobnostních práv drogově závislých nezletilých a mladistvých	57 - 60
8.4. Úloha Veřejného ochránce práv	60 - 63

Závěr

Resumé

Anotace

Seznam zdrojů

Úvod

Když jsem se nechala oslovit tématem této práce, netušila jsem, jak široká a různorodá problematika se přede mnou objeví. Čím víc materiálu jsem studovala, tím jsem si připadala bezradnější. Neboť pojmout toto téma v celé jeho šíři, v celé jeho komplexnosti, by mnohonásobně přesáhlo formát této práce a žádalo by si mnohem fundovanějšího a zkušenějšího badatele.

Jsem si vědoma toho, že se do mých postřehů promítají především moje zkušenosti z minulé i současné profese a tím může text působit poněkud jednostranně a nevyváženě. Je to dáno tím, že když jsem se snažila zprostředkovat a přinést názory a myšlenky odborníků, kteří se těmito disciplínami nebo příbuznými obory zabývají, nutně následovalo srovnání s vlastními zkušenostmi a tím jsem některým tématům dávala více prostoru.

Postupem času, jak ubíhaly dny mé práce na textu, jsem si uvědomila, že jsem se zčásti odchýlila od mého původního záměru, ale doufám, že ku prospěchu této práce. Snažila jsem se uchopit problematiku vztahu práva a sociální pedagogiky v místech, která vnímám jako nejpálčivější a nejdiskutovanější.

Vztah práva a sociální pedagogiky pozoruji zejména v těchto základních rovinách:

- 1/ v zásahu do osobnostních práv jedince v případě, že o intervenci rozhoduje vnější autorita a nikoli svobodně vyjádřená vůle klienta
- 2 / v úrovni právní socializace jednotlivce, ovlivňující jeho právní vědomí a tím i úspěšnost začlenění do sociálních struktur

Nejproblematictější vidím první bod, a taky se k němu v textu při různých příležitostech často vracím. Jeho úskalí tkví v tom, že nikdy nemůže existovat univerzální návod na to, jak si počínat při rozhodování o oprávněnosti vstupu do osob-

nostních práv jedince v rámci sociálněpedagogické intervence a přílišná aktivita může být v určitých situacích stejně škodlivá jako nečinnost.

O právní socializaci, což je další důležitý moment, pojednávám hned v první kapitole, a v této souvislosti zde uvádím teorii Lawrence Kohlberga, který zpracoval stádia vývoje formování vztahu jedince k právním normám. Jedná se vlastně o obdobu jeho teorie morálního vývoje, což není nic překvapivého, když si uvědomíme, že jak morálka, tak právo jsou normativní systémy, které sledují obdobný cíl.

Ve své práci se věnuji jednak vymezení základních pojmů, následuje exkurz do historie a pokus o uchopení vztahu práva a sociální pedagogiky, včetně právního rámce. Dále je zde nastíněn přehled primární, sekundární a terciální sociálněpedagogické intervence a na závěr jsem se dotkla etiky v sociálněpedagogických profesích a ochrany osobnosti klienta.

Metody, které jsem použila, spočívaly z velké části ve studování dostupné literatury a srovnávání teoretických poznatků s praktickými zkušenostmi, ať již vlastními nebo zprostředkovanými.

Výsledkem mého bádání je potvrzení zásadního významu práva pro sociální pedagogiku a pro pracovníky v pomáhajících profesích. Myslím si, že požadavek na právní kompetence sociálního pedagoga je v dnešní době mimořádně naléhavý a dá se očekávat, že v budoucnu ještě poroste.

1.Vymezení pojmů sociální pedagogiky a práva

Každý pokus o zkoumání vztahu mezi dvěma veličinami, v tomto případě vztahu práva a sociální pedagogiky, což je i názvem této práce, by měl začít jejich vymezením.

1.1. Sociální pedagogika

Sociální pedagogika je poměrně mladým oborem, který se stále ještě profiluje. V odborné literatuře se můžeme setkat s množstvím definic, které nejsou vždy jednoznačné. Různost chápání této problematiky souvisí především s výkladem pojmu „sociální“. Může se jednat o složitou životní situaci vyžadující pomoc, anebo může být tento termín chápán ve vztahu k celému sociálnímu systému, t.j. ve smyslu výchovy všech společenských kategorií pro život v dané společnosti. První přístup se opírá spíše o psychologii, zatímco zastánci druhého chápání využívají hlavně poznatků sociologie. (B.Kraus, Základy sociální pedagogiky, 2008, str. 39). Oběma modelům je pak společné, že probíhají v určitém právním rámci a jsou ošetřeny konkrétní legislativou. Stejně tak je významná i ta skutečnost, že, jak klienti sociálního pedagoga, tak každý člověk ve společnosti, se pohybují v určitém právním prostředí a míra úspěšnosti jejich začlenění do sociálních struktur závisí z velké části i na tom, několik jsou schopni toto prostředí vnímat a respektovat.

Je zajímavé sledovat historii sociální pedagogiky a její chápání v různých zemích. V Německu se objevuje sociálněpedagogické hnutí již v 19. století, na rozdíl od koncepce sociální práce, která se formuje až po roce 1945. V současné době je tendence zastřešit tyto dva obory termínem „sociální studia“ nebo „sociální vědy“. Toto identifikační pojetí je typické pro německy mluvící země. V Polsku má sociální pedagogika rovněž delší a silnější tradici než sociální práce, která se zde studuje jako jedna ze specializací sociální pedagogiky. Na rozdíl od německy mluvících zemí je zde patrná tendence zachování určité svébytnosti obou disciplín. Toto konvergentní

pojetí je typické i pro Slovensko. Zde se začala sociální pedagogika rozvíjet až po roce

1990 a je chápána, oproti sociální práci, více teoreticky. O něco málo dříve se začala rozvíjet sociální pedagogika v České republice, takže ani u nás nemá zatím velkou tradici. Oproti Německu, Slovenku nebo Polsku je v našem pojetí patrná zřetelná diferenciací obou oborů a blížíme se spíše přístupu typickému pro anglosaské země. (B.Kraus, Základy sociální pedagogiky, 2008, str. 58).

Myslím si, že tahle neurčitost a nejednoznačnost brání tomuto oboru etablovat se u laické veřejnosti a dokonce někdy působí rozpaky i u těch, kteří se pohybují v příbuzných oborech. Asi bychom těžko hledali vědní disciplínu, jejíž náplň lze definovat tak široce a vykládat ji tolika způsoby.

Z. Bakošová uvádí čtyři rozdílné přístupy k pojetí sociální pedagogiky:

- sociální pedagogika jako pedagogika prostředí
- sociální pedagogika zkoumající formování člověka (ztotožnění s pedagogikou v nejširším slova smyslu)
- sociální pedagogika, která chápe výchovu jako pomoc všem věkovým kategoriím
- sociální pedagogika zabývající se odchylkami sociálního chování

Bakošová hovoří o sociální pedagogice jako o životní pomoci, což se objevilo i v názvu její knihy. Sociální pedagogiku definuje jako pozitivní pedagogiku, jejímž cílem je přeměna lidí i společnosti prostřednictvím výchovy. Pomoc vnímá jako proces výchovné péče a ochrany směřující k integraci a stabilizaci osobnosti. (příspěvek Sociální pedagogika jako životná pomoc ve Sborníku Sociální pedagogika jako vědecká a společensky užitná disciplína, IMS Brno 2000, str. 37).

Osobně si myslím, že k nejužitečnějším a nejméně komplikovaným patří definice, která mimo jiné říká, že „*sociální pedagogika respektuje individuální potřeby a zájmy jedince-klienta a iniciuje takové změny v sociálním prostředí, které podporují jeho rozvoj a zmírňují rozpory mezi ním a společností*“. Tato formulace v sobě zahrnuje širší i užší pojetí sociální pedagogiky.

Sociální pedagogika - širší pojetí: sociální (= týkající se společnosti), sledující výchovu a vzdělávání všech občanů, bez ohledu na věk či postavení ve společnosti, cílem je soulad mezi zájmy společnosti a jedince (toto pojetí uvádí např. Pipeková nebo Vítková).

Sociální pedagogika – užší pojetí: sociální (= sociálně slabý), je zaměřena na jedince sociálně znevýhodněné, ať již zdravotně nebo společensky, a na jedince se sociálními patologiemi (toto pojetí je blízké např. Průchovi, Walterové nebo Marešovi).

1.1.1. Sociální deviace

Užší pojetí sociální pedagogiky je tedy zaměřeno na sociální deviace a jejich eliminaci. Což sebou přináší další otázku a sice co je a co není sociální deviace.

V obecné rovině můžeme deviaci definovat jako nepřizpůsobení se normám, které jsou akceptovány významným množstvím lidí v určitém sociokulturním kontextu. Tato definice sebou nese sociálněpedagogickou otázku kdy, a za jakých podmínek, se odklon od normy začíná rozvíjet jako specifický patologický proces. Zajímavý je poznatek že „...*Odchýlení od normy, způsobené vnějšími katastrofickými okolnostmi, neprohlubuje zpravidla odklon k patologii, nýbrž vyvolává naopak kompenzační mechanismy, opírající se o mobilizaci hlubších pozitivních hodnotových orientací.*“ (J.Janoušek – Sociálně psychologické pojetí normality: Normalita osobnosti, str. 172-176, Praha 1972).

U zrodu delikventního chování může někdy stát fyzická abnormita či nemoc. Je nesporným faktem, že fyzické postižení natolik komplikuje psychický vývoj jedince, že může ve své extrémní poloze vést ke konfliktu se společností. Dalším rizikovým faktorem je výskyt psychických poruch, a to nejen u nepřizpůsobeného občana, ale i v jeho sociálním okolí. Jedná se o velmi obtížně ovlivnitelný činitel. Neméně významný pro vznik sociální patologie je oslabený vztah jedince k jeho sociálnímu okolí. Zvláště v některých životních etapách je adekvátní zařazení člověka do členských či referenč-

ních skupin téměř nezbytností a podmínkou zdravého vývoje. Dalším závažným ukazatelem možného delikventního vývoje je imunita jedince vůči pozitivním vlivům, přicházejícím z okolí. Delikventní jedinec často nechápe pozitivní signály, přicházející z jeho sociálního okolí. Z různých důvodů je nesprávně interpretuje jako pro sebe nevhodné a brání se dobře míněným zásahům, korigujícím jeho chování. Chce si svůj život zařídit podle vlastních, často pochybných představ a přání, které se často dostávají do rozporu nejen se zájmy společnosti, ale i se skutečnými zájmy samotného jedince. Mertonova teorie anomie již dávno spatřovala příčiny neadekvátního chování některých lidí v objektivně špatné volbě cílů jejich snažení.

Podle Durkheima jsou patologické jevy v podstatě normální a to proto, že společnost, kde by se nevyskytovaly, neexistuje. Ve svých *Pravidlech pro rozlišování normálního a patologického* uvádí, že patologie je nutná a souvisí se základními podmínkami každého společenského života, ale tím je právě užitečná. Neboť podmínky, s nimiž je nerozlučně spojena, jsou zároveň nevyhnutelné pro normální vývoj mravnosti a práva. Tomu můžeme rozumět tak, že, abychom nazvali určitý jev patologií, musí existovat kritéria, společenské a právní normy, na základě kterých tento jev hodnotíme. Užitečnost těchto jevů pak Durkheim spatřuje v tom, že každá sociální patologie posiluje citlivost kolektivního vědomí vůči těmto jevům.

P. Mühlpachr, ve svém příspěvku Sociální deviace jako akční pole sociální pedagogiky (Sborník IMS 2000, str. 220-231) říká, že existuje mnoho přístupů k výkladu deviantního chování. V základní rovině rozlišuje tři základní skupiny teorií deviace: biologické, psychologické a sociologické. V průběhu vývoje se vyčlenilo několik tradičních pohledů: absolutistický, morální, medicínský a statistický.

Absolutistický pohled je historicky nejstarší. Jeho základem je přesvědčení, že ve společnosti existují zcela jasná sociální pravidla, která jsou srozumitelná pro všechny. Jakékoli jiné chování je nepřijatelné. Tato pravidla neplatí jen v dané společnosti, ale vztahují se na všechny společnosti, a proto určitý deviantní akt bude deviantním bez ohledu na sociální kontext.

Morální pohled je obdobný jako absolutistický, jež však doplňuje předpokladem, že deviace je špatná a zlá, stejně jako její nositel. Deviantem se člověk rodí a společnost ho takto pouze označí. Kdo je odlišný, může být potencionálně označen za morálního devianta a vyobcován z dané společnosti.

Medicínský pohled vidí deviantní chování jako příznak společenské nemoci. Mezi lidským a společenským organismem je vedena analogie. Deviace je považována za nemoc a za produkt nesouladu mezi jednotlivými částmi systému.

Statistický pohled chápe deviantní chování jako určité chování, které je atypické a které variuje kolem průměru nebo modu. Každou odchylku od statistické normy tak lze považovat za deviaci. Tento pohled nebere v úvahu schopnost lidí vybírat si své vlastní chování a ignoruje sociální kontext, v němž jsou deviace definovány nejmocnější skupinou.

Osobně se mi nejvíce zamlouvá současný relativistický přístup, podle kterého lze chování, ideám, kulturním symbolům a dalším sociálním produktům porozumět pouze v kontextu té kultury a společnosti, jejíž jsou organickou součástí. Deviace tak může být interpretována pouze z hlediska toho sociokulturního kontextu, ve kterém se přihodila. Relativistický pohled se snaží pohlížet na deviantní chování jako na chování, které je definováno jako deviantní v jednom kontextu, zatímco ve druhém může být zcela konformní. Jednání, označované za škodlivé a nežádoucí může být ve druhé společnosti vysoce pozitivně hodnoceno. Nejdůležitějšími faktory jsou zde čas, prostředí, situace a sociální status aktéra.

Pro pochopení sociální deviace je podstatná znalost samotných norem. Každá sociální norma je vybavena sankcí, to znamená, že sama předpokládá možnost svého porušení. Kde není norma, není deviace, ale i naopak – každá norma deviaci předpokládá. Sociální deviace může vzniknout také v důsledku zastaralosti normativního systému.

Podle tradičního názoru T. Hobbese se kdysi člověk nacházel v tzv. přirozeném stavu,

který byl charakterizován tím, že měl pouze práva, ale žádné povinnosti. Každý byl svým vlastním soudcem a mohl dělat vše, co uznal za vhodné, aniž by mu do toho kdokoli zasahoval. Vzhledem k tomu, že neexistovaly žádné zákony, ani žádná závazná pravidla, nemohla existovat ani konformita ani deviace. Tento stav však byl válkou každého proti každému a nevedl k uspokojení základní lidské potřeby jistoty a bezpečí. Pro dosažení těchto záruk se lidé postupně zřikají svých přirozených práv, sdružují se do společnosti a stanovují si obecně závazná pravidla. (Sborník IMS 2000 Sociální pedagogika jako vědecká a společensky užitná disciplína, Pavel Muhlpachr, Sociální deviace jako akční pole sociální pedagogiky, str. 220). Publius Ovidius Naso říká, že: „*Inde datae leges, ne firmior omnia posset.*“ (Proto, jsou zákony dány, aby silnější nemohl všechno). Přílehlavý je i výrok: „*Ubi societas, ibi ius*“, tedy „Kde je společnost, tam je právo“. Teprve se vznikem zákonů a společenských norem se tedy člověk může stát buď konformním (normy respektuje) nebo deviantním (normy porušuje).

1.2. Pojem práva

Právo lze vymezit jako základní integrující a normativní systém, vyjadřující a zajišťující společensky (= sociálně) preferované hodnoty. Právní normy z tohoto pohledu směřují k ochraně, upevnění a řízení sociálních vztahů. Děje se tak prostřednictvím regulace chování sociálních subjektů a určováním jejich vzájemných práv a povinností. Právo prosazuje ve společenských vztazích určitý řád. Nad barokním oknem pražského Karolina směrem do Železné ulice můžeme najít nápis, výrok přisuzovaný Cicerovi: „*Lex civium dux*“ (Zákon je vůdcem občanů). V dnešní době se nám někdy může zdát, že se jedná o poměrně nejistého vůdce, který, místo toho, aby nám byl oporou, naši pouť často spíše komplikuje a činí nepřehlednou.

František Šamalík ve svém článku „Několik poznámek k nezávislosti soudní moci“ (Právní fórum rok 2007 číslo 10 strana 345) píše o tom, jak těžké je normativně uchopit a vyjádřit nahodilosti a nejednoznačnosti společnosti a světa a cituje Jiřího

Přibáně: „*Moderní spor mezi zákonodárci, kteří předem plánují ideální společenský řád, a interprety, kteří naopak naslouchají a snaží se porozumět sociálnímu chaosu, skončil zatím vítězstvím interpretů. Kde modernita kázala řád, tam se postmodernista snaží porozumět nahodilosti, nejednoznačnosti a nezaručenosti dnešního světa.*“ Šamalík dodává, že je úkolem zákonodávce interpretovat společenskou skutečnost a převádět ji do právních vět či právních principů – s povinným zřetelem k obecnému blahu.

Tatiana Machalová, ve svém Úvodu do právní filozofie (MU 1999, str. 53-54), zmiňuje první pokusy o definování práva, k nimž patří definice římského právníka Celsuse: „*Ius est ars boni et aequi*“, tzn. „Právo je umění uplatňovat to, co je dobré a spravedlivé.“. Snahy o nalezení jednoznačné definice práva zpochybňuje německý filozof I. Kant a přirovnává toto snažení k hledání odpovědi na otázku: „Co je pravda?“. Později se ustálily dva hlavní způsoby definování práva

- první skupinu tvoří definice, které vymezují právo jako míru hodnoty toho, co je správné nebo nesprávné (T. Akvinský, I. Kant)
- druhou skupinu tvoří definice zaměřující se na základní formální znaky práva (R. Jhering, H. Kelsen)

Z toho se postupně zformovaly dva výrazné teoretické přístupy: teorie přirozeného práva a teorie pozitivního práva.

Někteří právní experti jsou přesvědčeni o všemocnosti práva, které určuje běh života a může upravit v podstatě všechny oblasti života společnosti. Tuto představu, mající blízko k profesionální slepotě, nepřímo posilovala a posiluje doktrína právního pozitivizmu. Opačným extrémem je představa, že právní regulace nemůže jít dále než k sankcionování daného stavu. To by znamenalo, že právo může pouze konzervovat stav společnosti. Žádný z těchto extrémních názorů nelze přijmout. Reálné možnosti práva jsou samozřejmě mnohem širší a nesou sebou mnoho otázek. Např.: Bude ovlivňovat právní úprava skutečné jednání subjektů? V jakém rozsahu vyvolá zamýšlené účinky? Lze u právní úpravy kontrolovat jednání subjektů? Lze postihnout porušení právní normy? Nevyvolá právní úprava nezamýšlené vedlejší negativní účinky?

Problematikou práva jako nástroje sociální kontroly se poprvé zabýval americký ekonom, psycholog a sociolog Edward Alsworth Ross. Právo pro něho je „vysoce specializovaným a dokonalým nástrojem společenské kontroly“. Ve své knize Social Control, vydané v roce 1901, Ross popisuje stabilitu primitivní společnosti, která byla instinktivní, protože spočívala v „prvotních pocitech“, způsobujících, že prostředky společenské kontroly – morálka, náboženství a právo – nebyly od sebe odlišené. S rozvojem společenských vztahů, pro něž byl charakteristický smluvní charakter, se společenské instinkty oslabují a jejich úlohu regulátora zachování společenské stability přebírá institut společenské kontroly. (Večeřa, Urbanová – Sociologie práva, str. 200-201).

I.A. Bláha, podle něhož je právo jedním z nejmocnějších činitelů sociálního řádu, rozvinul teorii o tom, jak právo determinuje různé kulturní složky, ale i naopak, samo je determinováno svým sociálním prostředím, ať už jeho obecnou povahou, tak jeho jednotlivými složkami. Odvolává se na Durkheima, který poukázal na souvislost mezi dělbu práce a právem. Přičemž ve skupinách s nedostatkem dělby práce převládá právo trestní nad právem civilním a ve skupinách s pokročilou dělbu práce pozbývá represivní povahy. Bláha pokračuje hledáním dalších souvislostí, např. mezi povahou práva a vzrůstem populace, neboť s početnější populací stoupá i potřeba sociální kontroly.

1.2.1. Právní socializace

Sociálněpedagogické snažení se uskutečňuje v procesu socializace. Z pohledu tématu této práce je zajímavé, že řada autorů hovoří též o právní socializaci. Opírají se o teorii Lawrence Kohlberga, který navázal na práce Jeana Piageta, a zpracoval stádia vývoje formování vztahu jedince k právním normám. Tato vývojová stádia jdou ruku v ruce s dozrávajícími kognitivními schopnostmi a sociálními zkušenostmi jedince. Večeřa a Urbanová, ve své Sociologii práva, uvádějí šest stádií právní socializace, vycházející ze 3 vývojových úrovní, která se dále dělí vždy na dva kvalitativní stupně:

1. Předkonvenční úroveň, kdy jedinec nezakládá své chování na právních a morálních normách, se dělí na stádium, kdy jedinec je veden pouze snahou, aby se vyhnul trestu nebo získal odměnu a na stádium instrumentálně relativistické orientace

2. Konvenční úroveň, kdy jedinec zakládá své chování na dodržování konvenčního řádu a toho, co očekávají druzí, se dělí na stádium konformity (správné je to, co se líbí ostatním) a stádium orientace na právo a pořádek (správné je konat svou povinnost a respektovat autoritu).

3. Postkonvenční úroveň, kdy jedinec zakládá své chování na hodnotách a principech, které existují nezávisle na autoritě sociálního okolí, se dělí na stádium orientace na zákonné chování a sociální úmluvy, kdy jedinec klade důraz na pravidla jednání, směřující k nalezení konsenzu, a na stádium orientace na všeobecně platné etické principy, kdy jedinec si právo definuje jako vědomé rozhodnutí ve shodě se zvolenými etickými principy.

Lawrence Kohlberg dospívá k závěru, že jednotlivci procházejí jednotlivými stupni právní socializace vždy postupně a ve stejném pořadí. Každý stupeň vychází ze stupně předešlého a je základem stupně nejbližší vyššího. Jednotlivé stupně nelze přeskočít, vývoj ale může postupovat u rozdílných jedinců různě rychle, anebo se na některém stupni zastavit. Rozdíly mezi stupni neodpovídají ani tak rostoucímu vědomí právních a morálních norem, jako spíše kvalitativně odlišnému způsobu uvažování o morálních problémech. Kognitivní vyzrálost je nutným, ale ne dostačujícím předpokladem vyzrálosti morálního usuzování. Uvedená stádia právní socializace ukazují permanentnost právní socializace, kdy jedinec zakotví většinou svých právních a morálních postojů v určitém stádiu právní socializace. Může ovšem dojít k postupné progresi nebo regresi těchto úrovní. (Večeřa, Urbanová – Sociologie práva, str. 121-123).

Myslím si, že úroveň právní socializace jedince klienta je jednou z klíčových podmínek úspěšnosti práce sociálního pedagoga. Tak jako se nedá naučit či vnutit cit-

livost k morálním aspektům mezilidských vztahů, tak také právní socializace vyžaduje určité zvnitřnění, které lze ovlivnit jen do určité míry. Často se setkáváme s osobami, kteří se nacházejí na předkonvenční úrovni, kdy jednání jedince je naprosto účelové a směřuje zejména k uspokojení vlastních potřeb. Mezilidské vztahy jsou vnímány jako vztahy tržní; zásady slušnosti, vzájemnosti a spravedlnosti jsou sice přítomny, avšak jsou stále interpretovány hmotně a účelově.

Na jedince s předkonvenční úrovni právní socializace může mít právo vliv tím, že preventivně působí způsobem obecného zastrašení (ovlivnění určitého jednání nebo zdržení se takového jednání vzbuzením strachu). Týká se to hlavně trestního práva, kdy někteří odborníci rozlišují obecné a speciální zastrašení. O speciálním zastrašení hovoří v těch případech, kdy po odsouzení, případně uvěznění, se očekává, že pachatel se již téhož deliktu v budoucnu nedopustí. Odstrašení se tak vztahuje na konkrétního jedince a na konkrétní delikt. Obecné zastrašení se pak vztahuje na nediferencovanou skupinu jedinců, které má zastrašit nejen od konkrétního deliktu, ale od nežádoucího jednání vůbec.

Oba tyto typy zastrašení předpokládají ovšem delikventa racionálně uvažujícího, který je zároveň schopen volby takového jednání, jímž sankcionované normy překročí či nikoli. Dále se předpokládá, že volba potenciálního pachatele je ovlivněna hedonistickou motivací, t.j. vyhledáváním slasti a vyhýbání se bolesti a strastem, jež jsou spojeny s trestem. Z psychologického pohledu by zde mělo tedy docházet k určité formě vcítění (introjekce), kdy bolest a strasti, jež prožívá potrestaný jedinec, jsou vnímány jako potenciální bolest a strast pro jedince, který uvažuje o spáchání podobného deliktu. (Hartl, P.: Psychologický slovník. Budka, Praha 1994).

Aby trest působil preventivně, měl by splňovat minimálně tyto tři aspekty:

- měl by být dostatečně přísný, aby jím způsobená újma “vykompenzovala“ slast (zisk) z deliktu, či lépe řečeno, aby zde došlo k eliminaci pozitiv, které přineslo spáchání deliktu a tím se delikt “nevyplatil“

- měl by být dostatečně jistý a neodvratný, neboť nedostatečné uplatňování práva je z hlediska generální prevence dekodováno potenciálními pachateli tak, že právní systém se buďto nestará o podobné problematické chování nebo je neschopen prosadit svou vůli

- měl by být realizován v co nejkratší době, aby pachatel mentálně spojil újmu z potrestání se samotným deliktem

Tato třetí podmínka je obzvláště důležitá u nezletilých a mladistvých pachatelů, neboť v tomto věku prochází osobnost jedince poměrně rychlým vývojem a změnami. Bohužel není výjimkou, když soud pro mládež projednává kauzy rok a více staré, přestože zákon o soudnictví ve věcech mládeže hovoří o tom, že každé dítě mladší patnácti let nebo mladistvý, nestanoví-li tento zákon jinak, má právo na to, aby jeho čin byl projednán soudem pro mládež bez zbytečného odkladu a v přiměřené lhůtě. Uložená opatření, která musí odpovídat věku pachatele v době spáchání, pak často neznamenají optimální řešení, které by mělo vést k nápravě, ale jedná se pouze o formální rozhodnutí.

2. Z historie

Sociální pedagogika, jako věda, je poměrně mladá disciplína, i když její praktické počátky můžeme spatřovat již ve starověku. Dá se říct, že odedávna provází výchovu snaha o ovlivňování vychovávaného objektu společensky žádoucím směrem a snaha o harmonizaci vztahů mezi jedincem a společností. Tento požadavek měl zcela racionální zdůvodnění, neboť jeho naplnění bývalo často podmínkou zachování existence individua.

Filozofové ve starém Řecku viděli význam výchovy především v soběstačnosti vychovávaného, jež by byl odpovědný za svůj osud a nedožadoval se soucitu. To mělo přispět k bezproblémovému fungování státu, což bylo prioritou. Až u římského filozofa Seneky, který klade důraz na lidský a morální rozměr pedagogického snažení, se setkáváme s myšlenkou pomoci slabším (Kraus, B. Základy sociální pedagogiky, s. 9).

Podíváme-li se na naše území, tak, podle Elverta (který se odvolává na P.J.Šafaříka), pohanští Slované vynikali péčí o staré, nemocné, bezmocné a ubohé nebo opuštěné a poskytovali jim ochranu. Podle tohoto zdroje nebylo mezi pohanskými Slovany tuláků ani žebráků. Byli soustředěni do kostelů a chrámů. O úrovni poskytované péče však chybí záznamy.

Se vznikem křesťanství přišlo ke slovu zdůrazňování lásky k bližnímu a služby potřebným. Zároveň však bylo po člověku žádáno, aby pokorně přijal svůj osud (chudého, nemocného,...) a nevzpíral se božím záměru. Což je v rozporu s dnešními sociálněpedagogickými principy, které nabádají jedince k aktivnímu uchopení svého života a k účasti na jeho kultivaci.

V 10. – 12. století dochází k pronikání církevních řádů na naše území. Vzrůstající moc římského papeže se odráží v bohatství klášterů a chrámů, kde byly určité místnosti

věnovány, dnes bychom řekli, sociálním účelům. Byly to jakési útulky, kde se poskytovalo tělesné osvěžení, nasycení, ale zároveň se v nich propagovalo Kristovo učení. Křesťanské obce volily některé své členy za diakony, opatrovníky, kteří se věnovali praktické péči. Z některých se stali špitálníci a tato služba byla svěřena převážně mnichům, kteří ji poskytovali domech zvaných domus hospitum, stavěných při katedrálách a při obydlí prvních biskupů. I když tento název evokuje zdravotnické zařízení, jednalo se o druh středověkého hotelu pro poutníky, hosty, cizince, chudé, bezmocné, opuštěné a všechny, kteří potřebovali pomoc. S rozvojem měst ve 14. – 15. století těchto hospitalů přibývalo a bývaly stavěny za hradbami, u bran města. Později se začaly oddělovat útulky pro nemocné a staré osoby, neschopné práce, a také se záhy začaly zřizovat zvláštní nalezince a tzv. „*domy pro blázny*“. Je zřejmé, že péče se soustředila hlavně na ochranu klientů před vnějším světem (a naopak) a upevňovala jejich vyloučení ze společnosti. Klientům se dostávalo pouze nezbytné podpory a pomoci. Výchova a resocializace byly pouze okrajovými záležitostmi. Stěžejní bylo, v přeneseném slova smyslu, potřebné nasytit – „dát jim rybu“, a nikoli „naučit je ryby chytat“.

Z pohledu vztahu práva a sociální pedagogiky stojí za povšimnutí na tehdejší dobu pokrokový institut pomoci chudým a potřebným účastníkům soudní pře. Jednalo se o existenci tzv. *pánů z lavic*, což byli určení soudci, kteří již ve 14. století poskytovali právní pomoc nemajetným občanům. Úprava práva chudých na, dnes bychom řekli, „*bezplatné právní poradenství*“ se dále objevuje i v zemském zřízení z roku 1530, jakož i v právu městském. (Piková, P. Práva nemajetných občanů na právní ochranu, Bulletin advokacie, 2000, 3, s.39).

Humanismus a renesance znamenaly odklon od Boha k člověku a zdůrazňovaly přirozený rozvoj lidské individuality. Osvícenství pak přineslo filozofická východiska dnešní sociální pedagogiky a od 19. století se začíná formovat nová věda, zvaná sociologie. Její vznik podnítily společenské změny, které způsobily rozklad tradičního řádu. Později vznikají hraniční disciplíny jako je pedagogická sociologie, sociologická pedagogika nebo sociologie výchovy. V této době vzniká také sociální pedagogika

v dnešním slova smyslu, jako reakce na společenskou situaci a na sociální problémy, které tato doba přinesla. Dosud zákon negarantoval sociálně znevýhodněným téměř žádná práva (byla např. tolerována dětská práce), ale zhruba od konce 19. století je přijímána řada zákonů (např. Bismarckovy zákony), které lze považovat za snahu o vytvoření právního rámce pro důstojný život občanů, ohrožených sociálním znevýhodněním. Jednalo se však spíše o cílenou sociální politiku, která měla upevnit pozici vládnoucí třídy a zabránit revoltám a nepokojům. Sociálněpedagogický rozměr v pravém slova smyslu zde postrádáme.

V době Rakousko-uherské monarchie byla upravena povinnost obce pečovat o občana tzv. chudinským zákonem a za tím účelem byly zřízeny obecní chudinské pokladny. Bezdomovectví mohla obec řešit ubytováním v obecním domku (pastoušce) a poskytnutím stravy, čímž bylo míněno jedno prosté jídlo denně. Významným právním dokumentem byl Císařský patent č. 946/1811 Sb., obecný zákoník občanský, který platil na našem území, samozřejmě ve značně znovelizované podobě, ještě v polovině minulého století. Nově přináší právní postavení dítěte v rodině, jeho nárok na výchovu a odpovídající výživu a soudní ochranu. Ta spočívala, mimo jiné v možnosti ukládání dozoru a zvláštních výchovných opatření.

V § 269 jsou uvedeny případy opatrovnictví:

- a) pro nezletilce*
- b) pro šílené nebo blbé*
- c) pro marnotratníky*
- d) pro nenarozené*
- e) pro hluchoněmé*
- f) pro nepřítomné a pro neznámé účastníky nějakého obchodu*
- g) pro trestance*

V oblasti trestního práva byl významným právním dokumentem Trestní zákon z roku 1852, který chránil mládež proti nezákonnému jednání jiných osob, ale již dále neřešil otázku mládeže kriminalitu páchající.

Školní zákon z roku 1869 umožňoval zřizování ústavů pro děti „zanedbané a zpustlé“, ale v praxi byla péče o mládež převážně v soukromých rukou. Mezi nejvýznamnější instituce patřil Spolek pro blaho nuzných dětí, Moravsko-slezský ochranný spolek v Brně nebo Jednota pro blaho opuštěných káránců.

Industrializace, kterou sebou přineslo „století páry“, si vynutila jiné formy života lidí a představila nový typ sociálních problémů. Výrazným trendem této doby byla snaha pomáhajících o lepší pochopení situace potřebného za účelem účinnější pomoci. Postupně převládlo poznání, že jednorázový dar neodstraní příčiny chudoby, ale řeší pouze momentální stav. V souvislosti s tím vyvstala potřeba stanovení objektivních měřítek, podle nichž by se dala přesně zjistit žadatelova „potřebnost“. Přesto však, až do konce 19. století, byla společnost přesvědčena, že chudobince a donucovací pracovny jsou nejlepší formou sociální intervence.

Nově vzniklý československý stát převzal v roce 1918 sociální legislativu z Rakouska-Uherska. Především to byl již zmiňovaný obecný zákoník občanský - Allgemeine bürgerliches Gesetzbuch z roku 1811. Světová krize ve 30. letech minulého století se nevyhnula ani naší nově vzniklé republice a přinesla nárůst nemocnosti a úmrtnosti, ale i větší výskyt sociálněpatologických jevů jako alkoholismus, prostituce, trestná činnost mladistvých a rozvodovost. Základním cílem sociálně orientovaných aktivit bylo zlepšení podmínek širokých vrstev obyvatelstva a snaha o nápravu těch nejvýraznějších sociálních rozdílů. Výsledkem těchto reforem byla eliminace veřejného chudinství, péče o válečné veterány a pozůstalé rodiny těch, kteří se z války nevrátili. Další ohroženou skupinou byli nezaměstnaní a ti, kteří si přinesli zdravotní následky z dlouhodobého hladovění v době války. Nezanedbatelnou skupinu, potřebující ochranu státu, tvořili i nemajetní nájemníci, vystavení libovůli vlastníků domů.

Žádnou sociálněpedagogickou činnost nelze úspěšně realizovat bez respektu k objektu tohoto snažení. Významnou právní listinou z tohoto pohledu byla první Ústava Československé republiky z roku 1920. Hlava šestá, zákona č. 121/1920 Sb., v § 128

garantuje rovnost práv občanských a politických, bez ohledu na rasu, jazyk nebo náboženství. Přesto byl o pár let později přijat zákon č. 117/1927 Sb. o potulných cikánech, který svým obsahem zcela popíral tyto ideje.

Z dnešního pohledu práce se sociálně znevýhodněnými skupinami obyvatelstva ohrožených sociálním vyloučením, jsou zajímavá některá ustanovení tohoto zákona. Za „*potulné cikány*“ se ve smyslu § 1 tohoto zákona pokládali: „*cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě i tehdy, mají-li po část roku – hlavně v zimě – stálé bydliště*“. Podle tohoto zákona byl prováděn pravidelný soupis všech osob dle § 1, které byly starší 14ti let. Každý takový jedinec obdržel tzv. „cikánskou legitimaci“, která obsahovala osobní údaje, popis osoby a otisk jeho prstů. Každou změnu v osobních datech musel držitel do osmi dnů oznámit úřadu či policii. Kočovat směli jen na základě povolení a za podmínek uvedených v zákoně. Tento právní předpis, který podepsal náš první prezident T.G.Masaryk, jenž se hlásil k ideám humanismu a demokracie, obsahuje i taková ustanovení, jako např. § 10, který říká, že

„Politické úřady II. stolice mohou určit území obce, do nichž jest potulným cikánům přístup vůbec zakázán, nejsou-li tam příslušni. Zakaz tento budiž uveřejněn v Úředních novinách a kromě toho vyznačen na tabulkách u silnic při vstupu do takového území nebo obce, v nichž jsou tabulky umístěny.“

Podle § 12 vládního nařízení č. 68/1928 Sb., kterým se prováděl výše uvedený zákon, byli starostové obcí povinni:

„...zpravit místně příslušnou četnickou stanici o každém utáboření či přenocování potulných cikánů v obvodu obce, a to o jeho počátku i konci, s uvedením hlavních dat (jména, pohlaví a věk jednotlivých osob nebo jméno hlavy rodiny a počet jejích členů s bližšími údaji o mužích ve věku podléhajícím branné povinnosti, čísla cikánských legitimací a kočovnického listu, počet vozidel a tažných zvířat nebo soumarů, apod.)“.

Na tento zákon odkazuje i vyhláška ministra vnitra č. 756/1947 Ú.l., která nařizovala mimořádný soupis všech osob výše uvedených kritérií, kdy neuposlechnutí se trestalo vězením. Takže ani po přestálých válečných útrapách nebylo sociálně vyloučeným do-

přáno, aby se mohli plnohodnotně těšit z nových svobodných poměrů.

Dalším významným legislativním dílem byl zák. č. 48/1931 Sb. o trestním soudnictví nad mládeží, jehož terminologií se inspirovali tvůrci současného zákona č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže. Rozdíl oproti nynější právní úpravě je, mimo jiné, v hranici trestní odpovědnosti, která byla tehdy stanovena dovršeným čtrnáctým rokem věku, ale současná plánovaná novela trestního zákona se k této věkové hranici opět vrací.

Výkon trestu „zavřením“ se, v případě mladistvých, vykonával v soudních věznicích, ve výchovných nebo v polepšovných. Z hlediska sociální pedagogiky je důležité ustanovení § 15, kde jsou uvedeny požadavky na „představeného a zaměstnance polepšovny“. Tyto funkce mají vykonávat:

... „jen ti, kdož se zvláště hodí pro tento úřad svými vlastnostmi, svou povahou a odborným vzděláním. O odborný výcvik úředníků a ostatních zaměstnanců budiž pečováno účelně zařízenými kursy. Mezi zaměstnanci ústavu má být zkušený pedagog a lékař, podle možnosti se vzděláním psychiatrickým.“

Kárné tresty spočívaly v samovazbě, kterou bylo možné zostřit postem a tvrdým lůžkem, ale zákon obsahoval také některá pokroková ustanovení, která upravovala péči o propuštěné nebo ochranu osobnosti mladistvých při hlavním přelíčení, které se konalo, stejně jako dnes, s vyloučením veřejnosti. V § 60 jsou uvedeny možné sankce za zveřejnění údajů o mladistvém v souvislosti s trestným činem, kterého se dopustil, a to peněžitý trest od 100,- do 5 000,- Kč nebo vězení od tří dnů do jednoho měsíce.

Ochranná výchova se realizovala v náhradní rodině, která byla „...k tomu způsobila a ochotná“ nebo ve výchovně a trvala do té doby, dokud nebyl splněn její účel, nejdéle však do jednadvaceti let.

K tomuto zákonu bylo vydáno prováděcí vládní nařízení č. 195/1931 Sb., které upravovalo činnost soudů pro mládež a jejich součinnost s jinými soudy a úřady, s ve-

řejnými školami a s pomocnými zařízeními pro soudní péči o mládež. Obsahovalo též ustanovení o možnosti podmíněného propuštění z trestu a organizaci řemeslné výuky ve výchovných a polepšovných.

Tomu se věnovala i vyhláška č. 20/1944 Sb. o výcviku k povolání ve výchovných a polepšovných, která upravovala podmínky, za kterých mohlo být umožněno vzdělávání chovanců v řemeslných oborech. Tato výsada se však týkala jen těch, u nichž byl předpoklad, že se „*mravně polepší*“. Ti, jejichž chování vylučovalo trvalé mravní zlepšení, mohli být zaměstnáváni pouze pomocnými pracemi a výcvik k odbornému povolání jim byl odepřen.

Z významných právních dokumentů po druhé světové válce je zajímavá Ústava z roku 1948 a to tím, že hovoří nejenom o lidských právech a svobodách obecně, ale přímo o právech sociálních, stejně jako Ústava Československé socialistické republiky z roku 1960. Současná Ústava České republiky odkazuje na Listinu základních práv a svobod, která je, dle čl. 3 zák. č. 1/1993 Sb., součástí ústavního pořádku.

3. Současný právní rámec - nejdůležitější předpisy

Ústava České republiky

Listina základních práv a svobod

Trestní zákon

Trestní řád

Zákon o rodině

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Zákoník práce

Zákon o sociálních službách

Zákon o životním a existenčním minimu

Zákon o pomoci v hmotné nouzi

Školský zákon

Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže

Zákon o probační a mediační službě

Zákon o Veřejném ochránci práv

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody

Zákon o státní sociální podpoře

Zákon o policii České republiky

Zákon o sociálním zabezpečení

Insolvenční zákon

Dá se říct, že současné právní prostředí dostatečně respektuje sociálněpedagogickou realitu a její specifika. Přesto občas dochází k situacím, kdy právní norma neřeší problematiku tak, jak by se očekávalo a její ustanovení se v praxi obtížně naplňují.

Mám teď konkrétně na mysli zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. V důvodové zprávě k návrhu tohoto zákona zaznívá kritika do té doby platného trest-

něprávního postihu mladistvých a současně je zde upozorňováno na jejich vzrůstající kriminalitu. Zdůrazňuje se zde význam hledání nových, účinnějších způsobů, které by v budoucnu tento vývoj zvrátily. Navrhovaná reforma trestního práva v oblasti soudnictví nad mládeží byla zároveň motivována snahou zakomponovat do nové právní úpravy východiska tzv. restorativní (obnovující) justice, která klade důraz na vyváženou, spravedlivou reakci společnosti na trestný čin mladistvého. Ten by měl být stimulován k převzetí osobní odpovědnosti a měl by být veden k tomu, aby podle svých možností přispěl k nápravě jím způsobených následků.

Zákon č. 218/2003 Sb. se vztahuje na dvě věkové kategorie:

- na děti mladší patnácti let
- na mladistvé (což jsou ti, kteří v době spáchání provinění dovršili patnáctý rok a nepřekročili osmnáctý rok věku)

Dítě, které v době spáchání činu nedovršilo patnáctý rok svého věku, není trestně odpovědné. Neznamená to však, že je nepostižitelné. Takovému nezletilci, který spáchal čin jinak trestný, lze uložit opatření potřebná k jeho nápravě, výchově i ochraně, neboť i činy jinak trestné vyžadují vhodnou reakci společnosti.

Mezi tato ukládaná opatření patří i uložení absolvování vhodného programu ve středisku výchovné péče a to je první úskalí, u kterého bych se ráda zastavila. Zákonodárce zde pominul dvě zásadní věci:

1/ Střediska výchovné péče mají svou práci s klienty založenou na zásadě naprosté dobrovolnosti. Klient může kdykoli spolupráci ukončit a program opustit. Na tuto skutečnost je kladen poměrně značný důraz, protože podporování samostatnosti a osobní odpovědnosti klienta za svůj další vývoj, je součástí terapie. Takže případný rozsudek, který by účast na programu ve středisku výchovné péče striktně nařizoval, je vlastně kontraindikací k přijetí a je tak vedením střediska často pojmán.

2/ Pobyt ve středisku výchovné péče (zpravidla dvouměsíční) je hrazen rodiči nebo zákonnými zástupci a jeho cena je v současné době asi 3500,- Kč za jeden měsíc. Pro sociálně slabé rodiny je částka sedmi tisíc někdy natolik vysoká, že si nemohou dovo-

lit dítěti pobyt ve středisku zaplatit a vzniká zde riziko, že rodina nebude rozsudek respektovat ne proto, že by zde chyběla dobrá vůle, ale pro nedostatek finančních prostředků.

Dalším z ukládaných opatření je ochranná výchova. Zákonodárce vůbec nebral v potaz, že v České republice existuje pouze jedno zařízení pro výkon ochranné výchovy (v Boleticích nad Labem) a to s velmi omezenou kapacitou a pouze pro děti plnící povinnou školní docházku. Přitom ukládání ochranné výchovy není nijak výjimečné a týká se desítek, možná stovek dětí. Praxe se této situaci přizpůsobila tak, že v běžných výchovných ústavech nebo dětských domovech se školou vznikla oddělení pro výkon ochranné výchovy. Režim pro chovance s nařízenou ústavní výchovou nebo těch, kteří mají uloženou ochrannou výchovu, je však prakticky stejný, o čemž svědčí i ta skutečnost, že samotné děti velmi často nepoznají, které z nich má kterou výchovu uloženu. Drobný rozdíl je v udělování dovolenek a zásadní rozdíl v tom, že útěk z ochranné výchovy (tj. i pozdní návrat z dovolenky) bývá kvalifikován jako trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí se všemi trestněprávními důsledky pro provinilce. Přitom organizace chodu zařízení je v současné době nastavena tak, že chovanci mají poměrnou volnost a bezpočet možností k útěku. Využije-li toho dítě s nařízenou ústavní výchovou, žádné zvláštní důsledky z toho pro něho neplynou. Stane-li se tak v případě jedince s uloženou ochrannou výchovou, může skončit před soudem. Argument, že tyto děti přece dobře vědí co svým případným útekem riskují, nemůže v mých očích obstát. Myslím si, že pokud chceme, aby dítě řádně plnilo ochrannou výchovu a kriminalizujeme jeho nespolupráci, měli bychom být schopni vytvořit takové podmínky a taková zařízení, která tomu odpovídají a možnost útěků je zde minimální. Apelovat na osobní odpovědnost těchto dětských chovanců, když uvážíme mizivou úroveň jejich morálně volních vlastností, spojených se značnou dávkou osobní nezdrženlivosti, je naivní. Zajímalo by mne, jak by asi dopadl pokus, ve kterém bychom sdělili dospělým odsouzeným ve výkonu trestu, že od tohoto okamžiku jsou brány věznice otevřené, ale že věříme, že všichni mají tolik osobní zodpovědnosti a sebekázně, že samozřejmě zůstanou ve svých celách. Kolik z nich by asi bylo tak disciplinovaných? Polovina...? Netroufám si to odhadovat, ale myslím si, že jejich počet by se příliš nelišil od jejich mladších kolegů.

I když tresty za maření úředního rozhodnutí nejsou nijak dramatické (jedná se většinou o podmíněné tresty v řádu několika málo týdnů), může nastat situace, kdy opakované odsouzení nebo skutečnost, že už byl mladistvému v minulosti uložen podmíněný trest odnětí svobody (např. za krádež), ho přivede až do vězení.

Poněkud nedomyšlené mi připadá rovněž ustanovení § 87 zák. č. 218/2003 Sb., podle kterého by měla být dána možnost změny ochranné výchovy na výchovu ústavní. Což by, zvláště u výše uvedených jedinců, bylo určité řešení. Zákon toto sice umožňuje, ale prakticky neexistuje příslušná procesní úprava. Ochranná výchova je totiž ukládána v trestním řízení a ústavní výchovu nařizuje soud v opatrovnickém řízení podle občanského soudního řádu. Takže není jasné, který soud by měl o přeměně rozhodovat, neboť opatrovnický soud není kompetentní k tomu, aby zrušil rozhodnutí trestního soudu a naopak trestní soud nemá v repertoáru nástrojů nařízení ústavní výchovy. Ani žádný ze soudců, kteří se touto problematikou zabývají v praxi, kteří přímo soudí nezletilé a mladistvé delikventy, mi nedokázal na toto dát uspokojivou odpověď a i oni sami to vidí jako problém. Tentýž názor byl prezentován i v periodiku Státní zastupitelství, č. 8 z roku 2005, ale pouze jako konstatování, bez jakéhokoli navrhovaného způsobu řešení.

Další závažný nedostatek zákona č. 218/2003 Sb. spatřuji v tom, že na rozdíl od mladistvého, nemá nezletilý od počátku vyšetřování před orgány činnými trestním řízení, právo na obhájce. Mladistvému je obhájce ustanoven ze zákona - ex offio (pokud si ho nezvolí sám na plnou moc) ještě před sdělením obvinění a účastní se všech úkonů již od podání vysvětlení, ještě dříve než je rozhodnuto, zda mladistvý vůbec bude z něčeho obviněn. Nezletilému toto právo na obhajobu v této fázi řízení nepřísluší. Zřejmě se tak již předjímá budoucí odložení věci pro nedostatek věku, ale tento důvod nemůže obstát. Spis je totiž, po právní moci usnesení, postoupen soudu pro mládež, který se už příliš nezabývá dokazováním a vychází ze skutečností, které jsou uvedeny v policejních materiálech. Pro účely soudního řízení je potom nezletilému ustanoven opatrovník, jehož funkci zastává advokát. Jeho úloha u soudního řízení bývá však často pouze formální, neboť o vině nezletilého se již prakticky nepochybuje a soud vychází z obsahu policejního spisu. To, že před

výslechem, ani v jeho průběhu, neměl nezletilý možnost poradit se s obhájcem nikoho zvlášť nepohoršuje. Přitom u mladistvého by něco takového nepřípadalo v úvahu. Vidím v tom určitou diskriminaci nezletilých oproti mladistvým, kterou nemůže vyvážit ani ta skutečnost, že úkony před policejním orgánem jsou prováděny vždy za přítomnosti kurátora pro mládež, případně odborného pracovníka školského zařízení.

4. Právo v sociální pedagogice

Při zkoumání vztahu práva a sociální pedagogiky nelze opominout důležitý eticko právní problém. V praxi totiž mohou nastat dvě situace:

1/ klient sám se domáhá pomoci a podpory

2/ o nutnosti intervence rozhoduje vnější autorita - tady někdy narážíme na problém kdy vyhodnotit situaci jako sociálně deviantní či patologickou a kdy se jedná o odchylku v rámci individuality každého jedince

Ve druhém případě je sociální pedagog postaven před otázkou, nakolik je oprávněn vstupovat do života druhých lidí, jak posoudit kdy se jedná např. o sociokulturní zvyklost a kdy už je toto počínání nutno hodnotit jako rizikové a kam až sahá svoboda každého jedince garantovaná zákonem,...? Tady nastupuje, podle mne, významná úloha práva, které by mělo skýtat pevný rámec a oporu a mělo by garantovat respekt vůči objektům sociálněpedagogického snažení.

V praxi se však setkáváme se situacemi, které umožňují široký výklad právních norem a záleží na posouzení konkrétní situace. Protože se často jedná o velice citlivé osobní záležitosti, působí tato volnost určité problémy. Uvedu příklad z oboru sociální práce:

Navzdory soustavnému sociálněpedagogickému snažení se sanace rodiny nedaří a zdá se, že se situace spíše zhoršuje. Sociální pracovník by měl posoudit, zda je situace v rodině pro děti ještě únosná, či zda by měl dát podnět soudu na vydání předběžného opatření, na jehož základě by bylo dítě předáno do ústavní výchovy.

Občanský soudní řád v § 76a stanoví situace, za jakých podmínek by tak mělo být učiněno:

Je to v případě, pokud se dítě ocitne bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny.

Zdárný vývoj, je podle mne, ohrožen vždy, kdykoli dítě vyrůstá v neúplné rodině, v konfliktním nebo málo podnětném prostředí, ve špatných hygienických podmínkách nebo když citově strádá. Žádný z těchto důvodů, pokud by se nejednalo o extrémní situaci, sám o sobě ale není, podle mého názoru, důvodem k okamžitému odebrání dítěte. Zejména proto, že o vydání předběžného opatření soud rozhoduje tzv. „od stolu“, bez nařízení jednání a s omezeným počtem důkazů. Výše uvedené situace se v praxi běžně řeší podáním podnětu na zahájení řízení o výchovném opatření, kdy soud nařídí jednání a vyslechne všechny účastníky, případně si vyžádá další důkazy, např. znalecký posudek, lékařské zprávy, apod.

Zákon, v případě § 76a OSŘ, dává široký prostor pro subjektivní posouzení závažnosti situace daným pracovníkem. Mezi sociálními pracovníky nalezneme nepřeberné množství typů lidí, s různými osobními, životními i pracovními zkušenostmi, z nichž každý má více či méně odlišnou představu o obsahu formulace „zdárný vývoj“ a trochu jinou hierarchii důležitosti jednotlivých prvků výchovného prostředí. Někdo je schopen slevit z nároků na hygienické poměry v rodině, jsou-li vztahy harmonické a fungují zde citové vazby. Jiný pracovník zase klade důraz na výchovnou způsobilost rodičů v oblasti školních dovedností. Z tohoto pohledu by negramotní rodiče byli výchovně diskvalifikováni a výchova dítěte by měla být svěřena ústavu.

Díky tomu se setkáváme s extrémními případy, které jsou vděčným námětem pro média, kdy dítě je „zcela zbytečně“ odebráno z péče rodičů a naopak, jindy jsme šokováni v jakých podmínkách některé děti vyrůstají bez toho, že by to vzbudilo pozornost příslušných úřadů. Je to tím, že neexistuje, a snad ani nemůže existovat, jednotná metodika a jednotný výklad zákona, protože neexistují ani dva stejné lidské osudy. Ale formulace § 76a OSŘ, podle mého mínění, napomáhá vzniku „přehmatů“ při rozhodování, k čemuž dochází hlavně pokud se soud zcela spolehne na vyjádření sociálního pracovníka. Naštěstí to neplatí vždy.

Osobně jsem se setkala se situací, kdy soudce nejmenovaného okresního soudu rozhodoval o tom, zda několikadenního novorozence bude moci vychovávat jeho mat-

ka nebo zda bude z porodnice umístěn do kojeneckého ústavu. Důvodem návrhu na vydání předběžného opatření byl pocit sociální pracovníce, že hygienické poměry v domácnosti by mohly kojence ohrozit. Tento soudce si netroufl rozhodnout pouze na základě předložených důkazů a uvědomoval si svou velkou odpovědnost za další osud dítěte. Nasedl proto do auta a rozjel se do vesnice, na jejímž okraji, ve zchátralém domku, v neutěšených podmínkách, bez elektřiny a bez tekoucí vody, žila rodina matky. Soudce si prohlédl příbytek, pohovořil se členy rodiny, vrátil se do své kanceláře a návrh na vydání předběžného opatření zamítl. Komentoval to slovy: „V minulém století v podobných podmínkách vyrostla většina venkovských dětí. Vývoj tohoto dítěte by více poškodil pobyt v ústavu než umývání pod pumpou nebo v neckách.“ . Vycházel také z toho, že ve všech dobách existovaly rodiny a jedinci na pokraji společnosti, kteří se vymykali běžnému sociokulturnímu standardu. Určitě si byl vědom i té skutečnosti, že tento chlapec to nebude mít mezi svými vrstevníky jednoduché. Ale zlepšil by jeho postavení fakt, že se jedná o dítě z dětského domova? Navíc pro vývoj ostatních dětí (ve škole, v sousedství,...) je dobré naučit se vnímat a respektovat (ne tolerovat, protože tolerujeme většinou něco nežádoucího) i sociálně odlišné typy lidí, které přesto mohou mít řadu osobnostních kvalit. Děti samy s tím většinou, na rozdíl od svých rodičů, problém nemívají. Samozřejmě, že soudce nařídil nad chlapcovou výchovou dohled, aby bylo pravidelně sledováno, zda se podrobuje preventivním lékařským prohlídkám a jak celkově prospívá.

A to je stěžejní okamžik pro sociální pedagogiku. V praxi soudní dohled probíhá tím způsobem, že soud v pravidelných intervalech (většinou jednou za půl roku) zasílá dotaz na příslušný sociální odbor a žádá o zaslání výchovné zprávy o poměrech dítěte. Ptá se, zda se dohled jeví jako dostatečné výchovné opatření, či zda sociální pracovník navrhuje zahájení řízení o ústavní výchově. Dohled tedy de facto vykonává sociální pracovník. A také zde je možné pozorovat různé přístupy. Od kontroly omezující se na prohlížení vyžehleného a poskládaného prádla ve skříních a zkoumající čistotu podlahy, až po nabídnutí pomoci při vyřizování různých úředních záležitostí nebo při zajišťování volnočasových aktivit pro dítě, kde by mohlo rozvíjet své případné vlohy a nadání. Optimální je, když sociální pracovník udržuje s rodinou častější kontakt a zís-

ká si důvěru jejích členů coby pomocník a přirozená autorita. Potom může nenásilnou formou ovlivňovat žádoucím směrem i jejich postoje a jednání. Důležité je, aby nebyl vnímán jako nějaký kontrolor a nevíтанá návštěva, ale jako někdo, s kým členové rodiny spolupracují na společném díle a tím dílem je minimalizace rozporů mezi nimi a společností. Zákon v tomto případě dává sociálnímu pracovníkovi dostatečné pravomoci a je jen na něm, jak s nimi naloží, aby to bylo ku prospěchu věci a aby jich zbytečně nezneužíval a nestavěl tak uměle bariéru mezi sebe a klienta. Mám v živé paměti příklad, kdy sociální pracovnice vykonávala šetření u klientů za asistence městské policie, aby si přítomností policisty dodávala autority a necítila se ohrožená, pokud by došlo ke konfliktu. Tady se již vůbec nedá o sociální pedagogice hovořit. Tyto případy jde samozřejmě ošetřit úplně jinak. Např., v případě problémových klientů, provádět šetření ve dvojici nebo lze pozvat klienta na jednání k sobě do kanceláře. K základní profesní výbavě sociálního pedagoga patří i znalosti z oboru psychologie a sociální komunikace, které by měl právě v podobných případech zúročit.

Chtěla bych ještě zmínit jeden zajímavý jev, který se týká posuzování výchovného prostředí v případě Romů. Mám teď na mysli romskou komunitu, žijící tradičním způsobem života. Hodně sociálních pracovníků měří dvojím metrem, když zvažují nutnost sociálněpedagogické intervence a tak se stává, že to, co „projde“ Romům se často netoleruje majoritní částí populace. Vzpomínám si na rodinu našeho etnika, která bydlela v klidné části města, v činžovním domě. Měli pět dětí a dluhy na nájemném. Matka byla na mateřské dovolené a otec v evidenci uchazečů na úřadu práce. Většina dětí měla problém s plněním povinné školní docházky a s absolvováním pravidelného očkování. Sousedé si často stěžovali na hluk způsobovaný skotačícími dětmi, hlasitě hrající televizí a křikem občas se hádajících rodičů. Denní a noční hodiny rodina příliš nerozlišovala. Kolemjdoucí pohoršovalo množství nevzhledného prádla, které se na prověšených šňůrách sušilo na okně do ulice (ostatní nájemníci spořádaně používali sušárnu). Pod tlakem množících se stížností lidí z okolí a poté, co ani opakované návštěvy sociální pracovnice v této rodině nic nezměnily na jejím zaběhlém způsobu života, byl podán podnět soudu na zahájení řízení o výchovném opatření a u dětí byla nařízena ústavní výchova. Tím byly zajištěny požadavky na jejich zdárný vývoj:

pravidelné očkování, řádná školní docházka, optimální životospráva, kvalitní školní příprava, vypěstování hygienických návyků,... Pokud by tato rodina bydlela jen o pár stovek metrů vzdušnou čarou dál, na periferii, v některém z pavlačových domů, rodiče by o své děti s největší pravděpodobností nepřišli. Jejich neštěstím byla jejich světlá pleť a „dobrá adresa“.

A opět se dostáváme k otázce, kdy nastává ta situace, která nás opravňuje vstupovat do životů druhých lidí a nakolik máme právo nutit jim, často proti jejich vůli, sociálněpedagogickou intervenci. Často jsem sama stála před tímto nelehkým rozhodnutím a postupem času si vypěstovala kritéria, na základě kterých jsem pracovala s problémovými rodinami. Nejčastější nedostatky se týkaly zejména hygienických poměrů v domácnosti, plnění povinné školní docházky a podezření na domácí násilí. V případě hygieny jsem se rozhodla respektovat zvyklosti dané rodiny, pokud neohrožovaly zdraví jejích členů. V praxi to znamenalo, že pokud děti netrpěly zdravotními problémy v důsledku špatné hygieny, můj zásah se omezoval pouze na rady a doporučení, bez toho, že bych vyvozovala jakékoli důsledky z jejich neakceptování. V případě školní docházky je situace již mnohem jednoznačnější, neboť tuto povinnost ukládá zákon, a proto nelze polemizovat kdy ještě můžeme záškoláctví tolerovat a kdy už nedostatek vzdělání dítě poškozuje. Mnohem složitější je práce s rodinami, kde je podezření na nepřiměřené trestání dětí, případně jejich týrání. Stále ještě totiž mezi mnoha lidmi přetrvává názor, že fyzické tresty jsou důkazem řádné výchovy dětí a garantují jejich zdárný vývoj.

Osobně jsem, pro posouzení do jaké míry lze ještě fyzický trest pokládat za výchovný a kdy se již může jednat o týrání svěřené osoby, měla svá osobní nepsaná pravidla:

- trest by nikdy neměl být vykonáván nástrojem (rákoskou, vařečkou,...), ale pouze rukou, která je dostatečně měkká a citlivá
- nikdy by se nemělo jednat o údery do hlavy, obličeje a dalších citlivých částí těla a jediným místem, kde lze fyzický trest tolerovat je zadeček (plácnutí měkkou dlaní)
- v žádném případě nesmí kontakt ruky s dětským tělem zanechat stopu (modřinu, oděrku, šrám,...). Stane-li se tak, je to důkazem toho, že se jednalo o nepřiměřený útok a bylo při něm použito neadekvátní síly.

Mnohem složitější je situace v případě psychického týrání, kdy za poškozování dítěte může být pokládáno jakékoli ponižování jeho lidské důstojnosti (ironizování, výsměch,...), citové vydírání, zastrašování a manipulace, vedoucí k jeho duševnímu poškození. Ve všech těchto případech dává právo poměrně široký prostor pro posouzení závažnosti situace daným pracovníkem a vždy je zde riziko nepatřičného a neadekvátního zásahu do integrity rodiny, který, v případě falešného podezření, může způsobit nenapravitelné škody a osobní a lidské tragédie. Stejně nebezpečnou se ale může stát i liknavost a podcenění situace.

Závěrem této kapitoly lze shrnout, že mezi právem a sociální realitou probíhá neustálý proces vzájemné interakce. Význam práva pro sociální pedagogiku je nesporný, neboť jakékoli sociálněpedagogické snažení probíhá v konkrétním prostředí a má určitý právní rámec. Od nejobecnějších dokumentů, jako je např. Listina základních práv a svobod, přes zákonné normy až po prováděcí vyhlášky a předpisy. Žádná z pedagogických disciplín není tak úzce spjata s právním vědomím a právem vůbec. Přínos sociální pedagogiky pro právní praxi je neméně významný, neboť pozitivní právo je výsledkem snahy o řešení určitého sociálního problému a aplikace práva vyžaduje znalost a pochopení širšího sociálního kontextu. O tom svědčí i současné obecně platné principy moderní právní filozofie, jak je např. uvádí Tatiana Machalová, ve svém Úvodu do právní filozofie (MU Brno, 1999, s.16-17), kde cituje německého právního filozofa A.Kaufmanna, který se domnívá, že základním pohledem dnešní právní filozofie se musí stát hlavně starost o zachování života člověka a všech ostatních forem života. Starost, jejímž základním principem se stane tolerance, odpovědnost, ochrana slabších před silnějšími, menšiny před většinou, nenarozených před žijícími, apod.

Kaufman uvádí šest základních principů moderního právního myšlení, ze kterých vyplývá, že právo již nemůže být spojováno s uskutečňováním určité představy spravedlnosti nebo nějaké čistě technické právní procedury regulace společenských vztahů, ale musí stále více reflektovat zejména antropologický rozměr.

1. První princip se nese ve znamení římské zásady, jejímž autorem je původně Caton

Starší a kterou pak římský politik Cicero cituje již jako ustálené rčení. Jedná se o princip „*suum cuique*“, tzn. každému, co mu patří, co je tedy jeho ve smyslu zásady absolutní ochrany života. Minimální nárok, který člověku náleží, je jeho individuální, nezaměnitelný život, jeho identita. Proto právo moderní společnosti by mělo garantovat minimální podmínky toho, aby každý člověk mohl co nejpřiměřeněji realizovat svůj život.

2. Druhý princip zní „co nechceš, aby ti činili jiní, nečiň jim také“ a promítá se do požadavku odmítání násilí a jakékoli manipulace s lidmi a do požadavku minimálního projevu solidarity.

3. Třetí princip apeluje na schopnost uvědomovat si své povinnosti, které plynou za spolužití s jinými lidmi a z našeho jednání vůči nim a říká: „*pacta sunt servanta*“, tzn., že smlouvy je nutné zachovávat.

4. Čtvrtý princip slušnosti „*fairness*“ ve smyslu ochrany menšin a všech, kteří mají ve společnosti objektivně slabší postavení.

5. Pátý princip odpovědnosti, který nás nabádá k tomu, abychom měli na zřeteli budoucí důsledky našeho konání, a to nejenom vůči lidem, ale i vůči přírodě a všem živým organismům.

6. Šestý princip tolerance ve smyslu vytváření podmínek pro zachování svobody a plurality.

Z výše uvedeného je zřejmé, jak blízko má právo k sociální pedagogice, neboť zmiňované principy naprosto korespondují se základní sociálněpedagogickou ideou. Na nezbytnost zdůrazňování sociální dimenze práva upozorňují ve svém příspěvku Právo a sociální pedagogika, publikovaném ve sborníku Studim a praxe (IMS Brno 2004, s. 59) i M. Kejdová a Z. Vaňková, když hovoří o právu jako nástroji k ovlivňování života lidí ve směru jejich rozvoje, aktivizace a kultivace lidské kreativity, samostatnosti a odpovědnosti tak, aby to přinášelo prospěch jak jednotlivci tak společnosti.

5. Primární sociálněpedagogická intervence

- oblast pomoci širokému spektru klientů v rámci preventivních programů v duchu širšího

pojetí sociální pedagogiky, jak o něm bylo pojednáno v první kapitole

5.1. Právní rámec

Ústava České republiky

Listina základních práv a svobod

Zákon o rodině

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Zákoník práce

Školský zákon

Zákon o policii České republiky

Zákon o sociálním zabezpečení

5.2. Vymezení okruhu příjemců

Klienty jsou převážně děti, dospívající mládež a mladí lidé, kteří mají zájem o účast v preventivních programech, sloužících k předávání informací o možných úskalích a nástrahách současného světa. Děje se tak formou přednášek a účastí na mimoškolních aktivitách, nabízejících smysluplné trávení volného času a rozvíjení různých znalostí a dovedností.

5.3. Způsob a forma realizace

Domy dětí a mládeže

Občanská sdružení

Nízkoprahové kluby

5.4. Požadavky na právní zdatnost sociálního pedagoga

Odborný pracovník se většinou obejde pouze se znalostí základních právních předpisů, které se vztahují jednak k fungování příslušného zařízení a pak také k možnému rizikovému jednání (alkoholismus, toxikomanie, pohlavní zneužívání,...).

5.5. Systém včasné intervence

Tento nově zaváděný systém vychází z právní úpravy zák. č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, zák. č. 94/1963 Sb. o rodině a zák. č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže. Jeho základním posláním je pozitivní změna situace klienta pomocí rychlé, adekvátní a efektivní reakce všech zúčastněných institucí. Jedná se o intervenci směřující k odstranění delikventního chování dítěte, ale i k odstranění rizik, které by mohly vést k jeho ohrožení, týrání, apod. Cílem systému včasné intervence je zefektivnění metod práce jednotlivých článků systému a využití všech legislativních nástrojů, Zvýšená pozornost je věnovaná predelikventnímu jednání a prostředí, v němž dítě vyrůstá. Již v této fázi je možné zachytit řadu signálů, svědčících o rizikových faktorech. Tento systém vytváří jednotné informační prostředí, které umožňuje koordinaci činnosti zapojených subjektů, zvyšuje kvalitu jejich práce a umožňuje zpětnou kontrolu přijatých opatření a zvolených postupů. Zvláště přínosné by mohlo být to, že systém umožňuje i včasné odhalení případů týrání a zanedbávání dětí, neboť zavádí jednoduchý způsob přijímání informací od subjektů s oznamovací povinností. Systém včasné intervence by měl pokrývat správní území města nebo správní obvod obce s rozšířenou působností.

Z výše uvedeného vyplývají i cíle systému včasné intervence, což je snížení míry a závažnosti delikvence dětí, snižování trestné činnosti páchané na dětech, odklon dětských delikventů od kriminální kariéry, posílení postavení obětí trestných činů, rychlé a bezpečné předávání informací, realizace preventivních opatření v dané lokalitě a vytvoření nabídky služeb pro jejich realizaci.

Do informačního systému jsou vkládány informace o dětech, které by měly být objektem sociálně-právní ochrany. Tyto informace jsou průběžně doplňovány a aktualizovány. Odpovědnost za správu informačního systému nese vždy příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí a pravidla vkládání informací a nakládání s nimi jsou plně v režimu zák. č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, takže uživatelé nemohou volně nakládat s citlivými údaji.

Pro přehlednost uvádím jednotlivé fáze nakládání s informacemi:

Informace do systému poskytují

- PČR automatizovaně, příslušní pracovníci s oprávněním vstupu mohou původní informaci doplnit a upřesnit
- obecní policie vkládá informace, ale sama nevyužívá systém, neboť to zák. č. 359/1999 Sb. neumožňuje
- soudy, státní zastupitelství, probační a mediační služba – poskytují informace, které považují za potřebné k vytvoření komplexního pohledu (o přijatých opatřeních, o jejich výsledcích, apod.)
- školy a školská zařízení mají oprávnění informace pouze vkládat (např. podezření na týrání, výchovné problémy,...)
- zdravotnická zařízení mají oprávnění informace vkládat (podezření na týrání a zanedbávání dítěte, např. neplněním preventivních prohlídek a očkování)
- další subjekty, (jakými jsou např. úřad práce, věznice pro mladistvé,...) informace pouze vkládají
- orgán sociálně právní ochrany dětí informace vkládá, zpracovává a průběžně aktualizuje, poskytuje informace v souladu se zák. č. 359/1999 Sb., uchovává informace a posléze archivuje a skartuje

Informace vkládané do systému mají dohodnutou závaznou podobu záznamů, jehož osnova by měla být následující:

- shrnutí problému (na základě poznatků z hlášení)
- základní cíle programu (reálná a konkrétní představa řešení)
- dílčí cíle (lze korigovat v čase podle aktuálního stavu)
- metody práce (lze doplňovat v čase podle aktuálního stavu)

- hodnocení

Ze záznamu by měla být patrná výchozí situace klienta, navrhnutý a zvolený postup, cílový stav a aktuální informace. Záznam musí být jasný, srozumitelný a přehledný.

Pro hodnocení efektivity a praktických dopadů systému včasné intervence v dané lokalitě jsou nastavena kvalitativní i kvantitativní kritéria:

Kvalitativní kritéria

- porovnání poměru druhů přijímaných opatření
- porovnání závažnosti deliktů
- přehled opatření ve vazbě na delikt
- četnost oznámení, jejich závažnost a struktura
- změny, které nastaly v důsledku systému včasné intervence

Kvantitativní kritéria

- počet klientů (jejich další rozdělení podle věku, pohlaví, důvodu intervence,...)
- nárůst počtu klientů
- průměrná doba reakce orgánu sociálně-právní ochrany dětí (od události, od oznámení,...)
- počty jednotlivých druhů deliktů (a jejich meziroční srovnání)
- výskyt skutků ve vztahu k bydlišti (zmapování komunity)
- počty a typy zapojených subjektů
- iniciace a tvorba preventivních opatření

Projekt systému včasné intervence stojí na třech pilířích. Prvním z nich je vytvoření spolupráce mezi institucemi, které by měly být účastníky tohoto systému. Tato část projektu je nejnáročnější. Jde v ní o nastavení práce v interdisciplinárním týmu a o přijetí všeobecného konsenzu a akceptaci cílů, pro něž je projekt vytvářen, Druhým pilířem je vytvoření jednotného informačního prostředí, které umožňuje předávání, doplňování, sdílení a vyhodnocování informací mezi účastníky. Tato část projektu je nejnákladnější a závisí na materiálně technickém zabezpečení a na dostupnosti

resortních databází. Třetím pilířem jsou konkrétní praktická opatření, jejichž obsah je závislý na místních personálních a materiálně technických podmínkách. Značnou roli zde hraje ochota, schopnost a připravenost místně působících subjektů, poskytujících doplňkové služby. Město Brno již vypracovalo dokument s názvem Závazná metodika systému včasné intervence a týmů pro mládež, ze kterého jsem čerpala výše uvedené informace. Systém by měl začít v dohledné době fungovat a zatím největším problémem se zdá být financování nákladné počítačové sítě, která by zajišťovala propojení mezi jednotlivými subjekty.

Na projektu systému včasné intervence jsem chtěla ukázat, jak užitečné věci mohou vzniknout v rámci stávající legislativy, bez nutnosti přijímat nové právní normy. Současný právní rámec, tj. zákon o sociálně-právní ochraně dětí, zákon o soudnictví ve věcech mládeže, zákon o ochraně osobních údajů a zákon o rodině, skýtají dostatečný prostor pro realizaci tohoto velkolepého, a hlavně prospěšného, projektu.

5.6. Dílčí závěry

Primární sociálněpedagogická intervence probíhá prakticky na všech úrovních, počínaje výchovou v rodině, přes sdělovací prostředky až po preventivně-výchovné programy na školách i mimo ně. Myslím si, že význam sociální pedagogiky v tomto období je rozhodující a stěžejní, neboť je neoddiskutovatelnou skutečností, že výchova k žádoucímu je vždy snadnější a účinnější než převýchova. Utváření zdravého sociálního postoje u jedinců dosud nezatížených dává prostor k úspěšnému utváření jejich budoucích postojů, návyků a sociálních dovedností.

Na základě současných znalostí o vlivu rodiny na chování svých členů, zvláště dětí, se zdá logické, že preventivní aktivity by měly směřovat především do prostředí rodiny. Tento přístup však není prost kontroverzních aspektů, neboť rané nešetné intervence v rodinách mohou být chápány jako vpády do soukromí, mohou stigmatizovat mládež a rodinu jako problémové, a mít tak nepředvídatelné dlouhodobé negativní důsledky.

Při této příležitosti bych chtěla zmínit důležitost vlivu členské, případně referenční, skupiny. Tu si většinou nevybíráme. Nelze si zvolit do jakého prostředí se narodíme. Skupina na jedné straně umožňuje člověku být svobodným a na druhé straně ho omezuje, protože vytyčuje hranice jeho svobody. Svoboda je v tomto případě dána tím, že jednotlivci jsou vštěpována taková přání, která jsou uvnitř jeho skupiny jak přijatelná, tak reálná. Příslušnost ke skupině sebou nese i prvek závislosti. Jestliže chceme změnit to, co z nás udělala skupina a chceme se stát někým jiným, budeme muset vyvinout maximální úsilí. Taková změna si vyžaduje daleko víc námahy, než kolik je normálně zapotřebí k životu ve shodě s výchovou. Polský sociolog Zygmunt Bauman přirovnává tuto situaci k tomu, jak lehce se plave s proudem, a tím, jak těžké je vydat se opačným směrem.

6. Sekundární sociálněpedagogická intervence

- práce s ohroženými skupinami obyvatelstva (rizikový jedinec či prostředí)

6.1. Současný právní rámec

Ústava České republiky

Listina základních práv a svobod

Zákon o rodině

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Zákoník práce

Zákon o sociálních službách

Zákon o životním a existenčním minimu

Zákon o pomoci v hmotné nouzi

Školský zákon

Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních

Zákon o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních

Zákon o státní sociální podpoře

Zákon o policii České republiky

Zákon o sociálním zabezpečení

6.2. Vymezení okruhu příjemců

Klienti pocházející ze sociálněpatologického prostředí (rodina, parta,...) nebo ti, kteří se ocitnou v situaci, která hrozí sociální exkluzí (nezaměstnanost, ztráta bydlení, kontakty se závadovými osobami,...). Rovněž sem patří prvotrestaní, odsouzení k podmíněnému nebo alternativnímu trestu a dále fyzicky či psychicky hendikepovaní, kteří se mohou snadno ocitnout v sociální izolaci a stát se obětí či nástrojem protiprávních aktivit.

6.3. Způsob a forma realizace

Domovy pro matky s dětmi

Dětské domovy

Krizová centra

Střediska výchovné péče

Úřady sociální péče

Městské úřady

Úřady práce

Probační a mediační služba

Nízkoprahové kluby

Denní stacionáře

6.4. Požadavky na právní zdatnost sociálního pedagoga

Akční rádius odborného pracovníka je velmi široký a klade značné nároky na jeho právní zdatnost. Narozdíl od pracovníka, pracujícího v terciálním sektoru, kde se již jedná hlavně o specializovaná pracoviště, jejichž chod je upraven jedním či dvěma stěžejními zákony nebo předpisy. Klienti přicházejí s problémy z oblasti rodinných a občansko-právních vztahů, sociálního zabezpečení, potýkají se s bytovými a pracovními problémy, řeší problémy z oblasti trestního práva (např. domácí násilí,...), potřebují pomoc při řešení exekucí, příp. oddlužení,...

6.5. Kazuistika

Pracovník orgánu sociálně-právní ochrany dětí řeší výchovné problémy patnáctiletého chlapce. Ty spočívají zejména v záškoláctví, toulání, nerespektování autorit a objevila se i drobná krádež v obchodě. Při seznámení se s rodinnou situací pracovník zjišťuje neutěšené podmínky, které se na vývoji mladistvého podepsaly. Jedná se o početnou rodinu, kde o pět dětí pečuje matka samoživitelka. K jednomu z dětí dosud není uzná-

no otcovství a na další dvě není stanoveno výživné. Rodině hrozí vystěhování z bytu pro dluhy na nájmem. Kromě toho má matka i několik půjček, které nezvládá splácet. V bytě žije i babička s vážnými zdravotními problémy. Pokud chce pracovník předejít umístění chlapce do ústavní výchovy, což byl jeho prvotní záměr, nezbyvá mu, než pomoci rodině s udržení stávajícího bydlení. Vejde v kontakt s bytovým odborem a pomůže matce vyřídit splátkový kalendář. Aby však bylo z čeho platit, je nezbytné, aby si matka vyřídila všechny zákonné dávky, v čemž jí nyní brání nevyjasněné skutečnosti ohledně otcovství k jednomu z dětí a výživného. Pracovník je matce nápomocen se sepsáním žaloby na určení otcovství a návrhu a stanovení výživného u dalších dvou dětí. Výživné na obě zbývající děti, které matka pobírá, se zdá být pracovníkovi nepřiměřeně nízké, neboť o něm bylo rozhodováno již před několika lety. Pomůže tedy matce s podáním návrhu na jeho zvýšení. Přitom zjistí, že těžce nemocná babička žije z minimálního důchodu a nemá vyřízení příspěvek na péči, takže se žádným způsobem nepodílí na nákladech na bydlení. Naopak, její skromný důchod nepostačuje ani na pokrytí jejích osobních nákladů, protože doplácí na léky a na hygienické potřeby, neboť je inkontinentní. Při tomto typu zdravotního postižení by mohla brát příspěvek na péči ve výši i několika tisíc korun. Před pracovníkem tedy stojí další úkol a to se ještě k jádru věci vůbec nedostal. Je také potřeba narovnat vztah mezi matkou a jejími věřiteli. Mezitím se pracovník dozvídá, že osamělost matky je pouze zdánlivá. Neoficiálně žije s druhem, který nikde nepracuje, ani není ani veden na úřadu práce, neboť byl sankčně vyřazen. Ke všemu je zde podezření, že se na své družce dopouští domácího násilí. Není divu, že chlapcovo chování, které bylo prvotním impulsem intervence, vykazuje odchylky od normy. A úspěšnost sociálněpedagogického snažení je přímo závislá na sanaci rodinného prostředí.

Je zřejmé, že právní zdatnost sociálního pedagoga v tomto případě prochází tvrdou zkouškou., má-li být schopen rodině pomoci. V současné době se stává velice často, že při rozkrytí problému, který se zprvu jevil jako ryze výchovný, narazí pracovník na složité skutečnosti výše uvedeného charakteru, které brání dalšímu pokračování a úspěšnému završení sociálněpedagogickou intervencí.

6.6. Dílčí závěry a srovnání názorů

Sekundární sociálněpedagogická intervence je směřována na klienty, kteří přišli do styku s některou ze sociálních patologií (alkohol, drogy, nezaměstnanost, rozvod, výchovné problémy, domácí násilí, předlužení...), ale tato skutečnost ještě nezasáhla jejich osobnost devastujícím způsobem. Jsou to lidé, kteří jsou většinou schopni, po překonání krizového období, získat ztracenou životní rovnováhu a začlenit se do běžné populace. Většinou však potřebují sociální podporu (zajištění přechodného bydlení, poskytnutí sociálních dávek, pomoc se získáním zaměstnání, psychologickou či psychiatrickou intervenci,...).

Zde bych se ráda zastavila u problematiky nezaměstnaných, kteří jsou závislí na sociálních dávkách. Zde se střetávají dvě protichůdné tendence, a sice, zajistit těmto lidem důstojné živobytí a na druhé straně snaha motivovat je k hledání si zaměstnání. Z mého pohledu jedno vylučuje druhé. Hlasy, které volají po zvyšování výdajů na sociální politiku, mají na zřeteli pouze krátkodobý horizont, když hovoří hlavně o zvyšování sociálních dávek, což sebou nese větší ochotu mnohých lidí spokojit se s tímto údělem a nesnažit se na něm cokoli změnit. Osobně by se mi zamlouval jiný model: Stát by dlouhodobě nezaměstnaným, bez stálého bydlení, poskytoval, v objektech k tomu určených, nocleh a skromné jídlo. Šatstvo by se získávalo z humanitárních sbírek nebo ze zabaveného zboží z vietnamských tržnic. Z peněz, které nyní směřují ke klientům formou peněžité pomoci, by se financovaly rekvalifikační a vzdělávací programy a zvýhodňovali by se zaměstnavatelé, kteří by byli ochotni tyto lidi zaměstnat. V případě sociálně potřebných rodin by dávky byly poukazovány přímo na úhradu bydlení a školních výdajů konkrétním institucím a zbytek by rodina dostávala v poukázkách na jídlo. Tak by nemohlo docházet k tomu, co je dnes běžnou praxí, že rodina, doplácená do životního minima (což zahrnuje i složku určenou na úhradu nákladů spojených s bydlením), neplatí nájem ani inkaso, ale v domácnosti nikdy není nouze o cigarety ani o alkohol, a volné chvíle tráví členové rodiny u výherních automatů. Problém je, že mnozí jedinci, žijící řadu let ze sociálních dávek, přestali vnímat tuto situaci jako přechodnou nedobrovolnou svízeľ, ale nezaměstnanost se stala jejich životním programem. Sociální dávky by měly lidem v nepříznivé životní

situaci sloužit po dobu nezbytně nutnou k překlenutí mimořádné životní události, přesněji řečeno k přežití, tj. aby člověk nehladověl a neocítl se na ulici bez střechy nad hlavou. Jde o to, aby byl patrný rozdíl mezi každým kdo pracuje, byť za minimální mzdu, a tím kdo je nezaměstnaný. V současné době se velké části nezaměstnaných, především těm bez kvalifikace, pouze se základním vzděláním, nevyplatí zapojit se do pracovního procesu.

Právo dosud nenalezlo účinný nástroj jak zabránit zneužívání systému sociálních dávek. Vždy, když se chystá v této oblasti legislativní změna, hovoří se o nutnosti nového nastavení podmínek, adresnosti sociálních dávek a eliminaci jejich zneužívání. Následně se však ukáže, že sociální síť opět poskytuje příliš velký prostor těm, kteří ji chtějí zneužít a na druhé straně je mnohdy příliš těsně nastavená pro ty opravdu potřebné. Myslím si, že tento problém je do budoucna velkou výzvou pro právní experty, ale že se nikdy nepodaří dospět ke zcela spravedlivému řešení.

„Státní "dobročinnost" vychází ze statistických průměrů a anonymních kritérií. Nebere proto (a ani brát nemůže) v úvahu odlišnost individuálních nároků na životní standard, které jsou vždy subjektivní. Některým sociálním skupinám zajišťují sociální dávky postačující životní úroveň a potlačují tak motivaci ke zvýšení příjmu prací. Děti vyrůstající v těchto rodinách pak přejímají a na další generace přenášejí zvrácený žebříček hodnot a celé skupiny občanů jsou vinou státu zbytkem společnosti obviňovány z parazitizmu. Stát tak nejen znásilňuje životy lidí, které nutí na sociální programy doplácet, ale naprosto potupně degraduje i životy adresátů dávek na pasivní příjem nezasloužené pomoci a uvrhává je do závislosti, ze které pro ně není úniku. Stát jim vytvořil prostředí, které neumožňuje rozvoj mentality individuální odpovědnosti.“ , říká Petr Mach, výkonný ředitel a analytik Centra pro ekonomiku a politiku, vydavatel newsletteru Laissez-Faire, autor knihy Úskalí evropské integrace, v článku „O státní sociální politice“, publikovaném na <http://cepin.cz/cze/stranka.php?sekce=9>).

Podle Petra Macha je právě stát viníkem mnoha negativních sociálních jevů. Doslova říká: *„Co podporuje lidi v tom, aby byli nezaměstnaní? Samozřejmě podpora v nezaměstnanosti. Stát bohužel poskytuje i podporu v lenosti, podporu v tom být*

svobodnou matkou, podporu v rodění dětí do chudoby, atd. Státní přerozdělování chudobu nelikviduje, nýbrž udržuje.“ A pokračuje: „Státní sociální programy jsou mimořádně darwinovskými „úspěšnými“ – samy si vytvářejí stále více klientů. Šíří se takřka podle zákonů biologie a genetiky a postupně nás pohlcují. Dech ztratí až ve chvíli, kdy přivedou populaci na takovou úroveň, že nebude dostatek těch, kteří budou nuceni tyto programy financovat. Státní sociální programy jsou proto mimořádně společensky destruktivní a pokud se jim včas důsledně nepostavíme, tak jsou schopné zničit naši civilizaci. Vytváření závislosti určitých skupin na sociálních dávkách, jež způsobuje rozpad rodiny a tradičních vztahů, jež likviduje sebedůvěru a drasticky omezuje individuální odpovědnost, je jedním z největších zločinů sociálního státu. Státní sociální politika vytlačuje dobrovolné občanské aktivity a ničí lidské ctnosti. Je proto potřeba omezovat státní paternalismus a přiklonit se k laissez faire kapitalismu.“

A přidává i názory kontroverzního Charlese Murraye, který říká: *„Transfery jsou ze své podstaty zrádné. Mohou být užitečné, mohou být potřebné, mohou být odůvodněné. Ale měli bychom k nim přistupovat tak, jako dobrý lékař používá nebezpečný lék – pokud možno nepoužívat vůbec a v nutných případech jen nezbytné minimum.“*

Charles Murray ve své knize „Příliš mnoho dobra“ hovoří dle Macha o tom, že žádný sociální program se nemůže vymanit z pasti, kterou bychom mohli nazvat Murrayho paradoxem. Čím účinnější je sociální program, tím více podporuje vznik takových situací a takového chování, které chtěl původně eliminovat. *„Představme si, že nežádoucím jevem je narkomanie a že existuje zázračná pilulka, která okamžitě a bezbolestně osvobozuje lidi od závislosti na drogách. Zkusme si představit, co by se v takovém případě stalo?“*, ptá se Murray sugestivně. Samozřejmě, že každý by chtěl drogy zkusit, protože by měl zajištěno vyléčení. Spotřeba drog by se zřejmě zvýšila. Pokud by se sociální programy svou povahou blížily zázračné pilulce, byly by kontraproduktivní. Nikomu by nezáleželo na tom, že se ocitne bez práce, měl-li by jistotu, že jeho problém sociální program rychle vyřeší. Ekonomové by to nazvali morálním hazardem. Pokud na druhé straně program nefunguje, utrací daňoví poplatníci zbytečně a to jen proto, aby si za své daně „koupili čisté svědomí“, že něco udělali. To je podstata paradoxu, kolem něhož se točí celá tato kniha.

Murray dokládá svůj paradox na pomoci svobodným matkám, který byl v USA zkonstruován tak štedře, že pro tisíce matek bylo výhodnější se nevdávat za partnera stejné příjmové kategorie, protože jeho příjem by nedosahoval výše zmíněné podpory. Takže po mnoha letech existence tohoto programu Murray zjišťuje, že počet dětí žijících jen s matkou nejenže neklesá, ale roste. Program sám způsobil nárůst počtu dětí, které vyrůstají jen s jedním rodičem, přestože právě tento problém chtěl původně řešit. Kromě toho zmíněný program morálně oslabil i samotné děti. Ty začaly být zvyklé nevidět v rodině práci, protože rodinu živily sociální dávky. Samotné děti upadaly do nezaměstnanosti a chudoby, čemuž chtěl program také původně zabránit. Celý problém však spíše zhoršil. Množství vynaložených prostředků nemusí odpovídat kvalitě výsledků, říká Murray, a v každé kapitole dokládá, že u sociálních programů je tomu většinou přesně opačně.

V tomto musím dát Murrayovi zapravdu, neboť mám osobní zkušenost s tím, jak dlouhodobá nezaměstnanost rodičů „infikuje“ dorůstající členy takto postižené rodiny, kdy deformuje jejich žebříček hodnot a vztah k povinnostem. Nyní již u nás vstupuje do života generace některých jedinců, kteří jsou poznamenáni tím, že nikdy neviděli své rodiče chodit do zaměstnání. Tyto děti, sotvaže splní svou povinnou školní docházku, většinou rezignují na další přípravu na budoucí povolání a zaevidují se v patnácti letech na úřadu práce. Sociálněpedagogické snažení, které by mělo mít za cíl změnu hodnotové orientace takového jedince, naráží na nepřekonatelnou bariéru zažitého vzorce chování, kdy je velice těžké motivovat tyto mladistvé k tomu, aby zatoužili jít pracovat. Současná právní úprava bohužel nahrává jejich negativnímu postoji, protože téměř celý jejich případný příjem by byl započítán do celkového příjmu rodiny a o tuto částku by se snížila dávka do životního minima, kterou rodina pobírá.

Náš bývalý premiér, Vladimír Špidla, na svém blogu v příspěvku ze 7.10.2008, zmiňuje, že skvělým příkladem v řešení nezaměstnanosti by nám mohlo být Španělsko. Tam se totiž v rámci programu ACCEDER podařilo za posledních 15 let významně zvýšit zaměstnanost sociálně slabých jedinců. Klíčem k úspěchu je individuální přístup k uchazečům o práci. Rozšířeným problémem totiž bývá nejen

nízká kvalifikace, ale i nerozvinuté sociální dovednosti – jako třeba schopnost prezentovat se při pohovoru, zapadnout do kolektivu a podobně. O každého uchazeče se proto stará jakýsi mentor. Připraví ho na pohovor a pokud místo získá, sleduje ho ještě nějaký čas v novém zaměstnání, aby se předešlo zbytečným selháním a nedorozuměním. Organizátoři programu navíc dbají na to, aby zaměstnavatelé zájemce neodmítali jen proto, že jsou např. Romové. Důležité je také to, že Romy směřují na otevřený trh práce, ne do uměle vytvořených projektových míst.

Špidla, který nezastává tak radikální názory jako Mach nebo Murray, říká:

„Potěšilo by mě, kdyby se tím inspirovaly i ostatní země. Zkušenosti a studie totiž ukazují, že opačná cesta – tedy cesta drastického osekávání sociálních dávek – je slepá ulice. Pochopitelně, práce se musí vyplácet. Ale když se znevýhodněným skupinám lidí seberou legální zdroje příjmu, aniž se jim nabídne reálná alternativa, sotva se jim podaří najít si zničehonic práci. Následuje spíše pád do absolutní bídě. Vznikají čtvrti, ve kterých vzkvétá všechno jiné než legální práce - od nemoci z podvýživy až po organizovaný zločin. Ghetta, do kterých si ostatní ani netroufají. Stačí se podívat na chudinské čtvrti Latinské Ameriky, kde žijí lidé bez sociální pomoci státu. Fakt, že mnoho Romů žije v Evropě 21. století v téměř středověkých podmínkách je ostudou nás všech. Proto považuji za nepřijatelné, když politika tyto podmínky konzervuje nebo dokonce ještě zhoršuje. To, co je potřebujeme, je pragmatický přístup. Třeba jako ve Španělsku. Žádné zatracování, žádné romantizování. Jen pomoc šitá na míru.“

Dalším sociálněpedagogickým úskalím je situace předlužených klientů. Sociálněpedagogické snahy o zodpovědný přístup klienta ke svému vlastnímu životu dnes a denně nabourává všudypřítomná reklama, nabízející „rychlé a snadné“ peníze, případně zboží nebo služby. Pro mnoho lidí jsou tyto nabídky natolik neodolatelné, že důvěřivě a rádi podlehnou vemlouvavé reklamě.

Současné právní prostředí, v duchu římské zásady, že zákony jsou psány pro bdělé, je velice příznivé pro různé lichvářské aktivity některých, navenek seriózně se tvářících, finančních společností. Potvrzuje se, že osobní svoboda každého jedince by měla jít

ruku v ruce s odpovědností a informovaností. Naše legislativa totiž bohužel umožňuje manipulativní praktiky různých společností, jejichž jediným zájmem je zisk za každou cenu a to na úkor i těch nejzranitelnějších vrstev občanů, využívajíc jejich důvěřivosti, nedostatečné orientace v právních předpisech a nepozornosti při podpisu předkládaných smluv, které jsou dovedně sestavovány tak, aby vynikly informace pro klienta příznivé a aby snadno přehlédl ty, které pro něho mohou mít ve svých důsledcích fatální dopad. Sociální pedagog má velice těžkou pozici, když se snaží vést klienty k určité odpovědnosti za svůj osud a jeho úsilí je systematicky podkopáváno všudypřítomným trendem dnešní doby, a sice, že je naprosto přirozené a normální mít věci, na které si člověk dosud nevydělal, a není třeba lámat si hlavu starostmi o budoucnost, protože dlužit peníze je tak jednoduché a samozřejmé... Dnes totiž zřejmě platí, jak s humornou nadsázkou říká jeden slogan, že:

*„Vysoká životní úroveň znamená,
že za peníze, které ještě nemáme,
kupujeme věci, které nepotřebujeme,
abychom imponovali lidem, které nesnášíme...“*

Tento trend, v jehož vleku jsme téměř všichni, a který má zajistit odbyt nadvýroby, je likvidační pro mnoho jedinců, kteří se vyznačují lehkomyšlností, nezdrženlivostí a mizivou odolností vůči manipulaci.

„Aby se mohlo kolo výroby a spotřeby neustále otáčet, nesmí nákupní horečka nikdy polevit. Kdybychom užívali věci tak dlouho, dokud jsou schopny sloužit svému udanému účelu, tržní aktivita by záhy ustala.“ (Bauman, Z., Mýslit sociologicky, s.205). K čemuž dodávám: „...a nedocházelo by k takové devastaci přírodního prostředí a přirozených zdrojů, ani k vykořisťování žen a dětí v rozvojových zemích.

7. Terciální sociálněpedagogická intervence

- podpora klientů nacházejících se aktuálně ve fázi sociální exkluze, resocializační programy

7.1. Současný právní rámec

Ústava České republiky

Listina základních práv a svobod

Trestní zákon

Trestní řád

Zákon o rodině

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Zákoník práce

Zákon o sociálních službách

Zákon o životním a existenčním minimu

Zákon o pomoci v hmotné nouzi

Školský zákon

Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže

Zákon o probační a mediační službě

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody

Zákon o státní sociální podpoře

Zákon o policii České republiky

Zákon o sociálním zabezpečení

7.2. Vymezení okruhu příjemců

Jedná se o klienty ve věznicích, výchovných ústavech, bezdomovce a narkomany, a rovněž o klienty po propuštění z výkonu trestu, z ochranné výchovy nebo z ochranného léčení.

7.3. Způsob a forma realizace

Věznice
Výchovné ústavy
Psychiatrické učebny
Centra pro bezdomovce
K-centra
Armáda spásy
Městské úřady
Probační a mediační služba

7.4. Požadavky na právní zdatnost sociálního pedagoga

Pracovníci v uzavřených institucích jako jsou věznice, výchovné ústavy nebo psychiatrické léčebny, jsou vázáni předpisy, vztahujícími se k fungování těchto institucí. Po propuštění ze zařízení se klient dostává do zorného pole sociálního kurátora, kde už je situace o poznání jiná, obdobná jako v předchozí kapitole, pojednávající o sekundární intervenci. Stejně tak je tomu u street workera a u sociálního pracovníka, který se věnuje problematice bezdomovectví.

7.5. Kazuistika

„Půjdete-li do supermarketu ve čtvrti Chamartín, jedné z „lepších adres“ ve španělském Madridu, může se vám stát, že vás u vchodu uvítá milým úsměvem bezzubých dásní asi padesátiletý Jesus. Jesus, spolu s dalšími „kolegy“, žije v parku poblíž supermarketu. Den tráví v jeho blízkosti, často plní funkci jakéhosi vrátného, který zdraví zákazníky či jim pomůže vyvézt přeplněný vozík k autu. Večer si Jesus (jméno znamenající v překladu Ježíš sice pomalu vychází z módy, přesto je ve Španělsku stále poměrně časté) v supermarketu vyzvedne toho dne neprodanou zeleninu, ovoce a pečivo a odebere se do parku povečeřet. Na první pohled se zdá, že

žije poměrně spokojeným životem. I ostatní lidé na něj vesměs reagují pozitivně, někteří mu za drobnou službu dají pár centů, jiní se na oplátku aspoň usmějí. proč se s takovýmto poklidným soužitím „běžných“ občanů a bezdomovců většinou neseťkáváme v jiných městech Evropy?“ (z článku Evropa bez střechy nad hlavou - Nový Prostor, srpnové číslo z r. 2008, str. 16-17)

Na tento úryvek z článku, který byl publikován v časopise Nový prostor musím reagovat vlastní zkušeností s člověkem bez domova. Po roce 1989 se objevil na sociálním odboru muž, který se informoval na možnost získání sociální dávky. Za minulého režimu byl téměř neustále ve výkonu trestu za příživnictví, jinou kriminální minulost neměl. Když se dozvěděl, že podmínkou přiznání sociální dávky je evidence na úřadu práce a snaha opatřit si zaměstnání, zjistil, že to není nic pro něho (celý život nepracoval, ani když to bylo trestné, přece nezačne pracovat nyní!). Smířen odešel, když před tím stačil všem povykládat svůj životní příběh a z citlivějších kolegů vyloudit stravenku, kterou, jak jsem později zjistila, obratně měnil ve vytipovaných obchodech za alkohol i cigarety. Neměl žádné bydliště (o byt po mamince záhy přišel) a tak veškerý svůj majetek nosil stále sebou v poloprázdné igelitce. K jeho výbavě patřila i stěrka na umývání oken a při svých toulkách městem nabízel umývání výloh u obchodů a restaurací. Platit si nechal naturáliemi nebo menším obnosem. Jednou se mi ve slabé chvíli svěřil, že si vydělá až několik set korun denně. Horší to bývalo když nepřálo počasí, pršelo nebo byl mráz. To potom obcházel své bývalé mecenáše, aby vzal za vděk poskytnutou stravenkou. Tento muž kupodivu nikoho nijak zvlášť nepohoršoval. Stále na něm byly patrné zbytky jeho vrozené inteligence, hrál dobře šachy a často dával k lepšimu historiku o tom, jak obehrál kapitána Alemanga z Armády spásy. Později jsem zjistila, že k jeho posluchačům a příležitostným podporovatelům patřili i někteří majitelé brněnských kaváren a restaurací, několik známých advokátů a řada dalších. Tento muž vlastně ani neparazitoval na společnosti, i když se dozajista dopouštěl protiprávního jednání tím, že neodváděl daně ani neplatil pojištění. Od žádných sociálních úřadů ale nic nežádal ani nedostával, staral se o sebe sám, za pomoci své okenní stěrky a svých podporovatelů, kteří mnohem raději dali menší obnos či stravenku adresně tomuto potřebnému člověku než anonymní humanitární organizaci.

Opět se nabízí sociálněpedagogické dilema: Máme právo vstupovat do života tohoto člověka se svými představami o jeho řádném začlenění do společnosti? Není on sám přirozenou součástí společenského systému už jen tím, že dává vyniknout jejímu „zdravému“ jádru, neboť, jak říká klasik: „Kdyby nebylo bláznů, museli bychom jimi být my.“? Při této příležitosti nelze nezpomenout příběhu bezdomovce, který loni v Praze zachránil z kontejneru odložené miminko, malého Čtvrťka. Představitelé města ho za to odměnili tím, po čem, podle jejich předpokladů, toužil. Zachránce spal po mnoha letech v posteli, byla mu zajištěna práce, získal občanský průkaz a trvalé bydliště (a tím i zájem věřitelů)... Tyto změny, jak známo, onen dobrodinec neunesl a skončilo to jeho pokusem o sebevraždu.

7.6. Dílčí závěry

Z hlediska sociální pedagogiky je bezdomovectví vážným, takřka neřešitelným, problémem. Kromě několika málo případů, kdy se jedná o dočasnou exkluzi pod vlivem souhry nenadálých životních změn a debaklů, se jedná o tak těžkou devastaci osobnosti, že pokus o její návrat k normálu by patřil spíš do rukou psychiatrů a to ještě s velmi nejistým výsledkem.

Odlíšná situace je u jedinců, vracejících se z výkonu trestu, z ústavní nebo ochranné výchovy. Během pobytu klientů za mřížemi či v ústavu, by měla probíhat příprava na jejich resocializaci. Aby byla úspěšná, musí být splněno několik podmínek: pomoc společnosti při zajištění základních životních potřeb v období po propuštění, emocionální i materiální podpora rodiny a v neposlední řadě zájem klienta o znovuzачlenění do společnosti a převzetí zodpovědnosti za svůj život se všemi právy, ale i povinnostmi. Bohužel v současné době přibývá jedinců, kteří vstupují do této životní fáze s dluhy, které se jim z minulosti nahromadily a jejichž výše během doby, kdy byli ve výkonu trestu, neúměrně narostla. Jedná se zejména o náklady soudního řízení, dluh na zdravotním pojištění, dlužné výživné, případně půjčky, penále a platby exekutorským kancelářím. Takový člověk nemá motivaci najít si práci, protože ví, že jeho plat by z velké části pohltily tyto závazky. Bez práce nebude schopen zajistit si odpovídající bydlení ani splácet dosavadní dluhy, které tím pádem budou narůstat...

Roztáčí se spirála, ze které, zdá se, není úniku.

8. Etika práce sociálního pedagoga a ochrana osobnosti klienta

Tyto požadavky vyplývají ze základní ideje Ústavy České Republiky a Listiny základních práv a svobod.

8.1. Etika práce sociálního pedagoga

Pravidla etického chování by měla vycházet z těchto zásad:

- pomoc všem klientům bez jakékoli formy diskriminace
- ochrana klientova práva na soukromí a ochrana důvěrnosti jeho sdělení
- podpora klienta při uplatňování jeho práv a zákonných nároků, i když leží mimo sféru vlivu pracovníka (řádné poučení, podání vyčerpávajících informací, případně zprostředkování konkrétní služby)

Zřejmě jediným stěžejním dokumentem, který obsahuje všeobecně platné standardy kvality práce v sociální sféře, je Etický kodex sociálních pracovníků, přijatý na valném shromáždění Mezinárodní federace sociálních pracovníků v Adelaide v říjnu 2004. Tento kodex nahradil předchozí Zásady a standardy etiky sociální práce, přijaté v červenci 1994 na Srí Lance. Na stránkách www.sspcr.unas.cz můžeme najít Etický kodex sociálních pracovníků České Republiky, který koresponduje s mezinárodně uznávanými standardy.

8.2. Ochrana osobnosti klienta

Obecný právní rámec poskytuje zákon č. 101/2000Sb. o ochraně osobních údajů. Zvláštní režim nakládání s důvěrnými informacemi o klientech ukládá potom zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí a zákon č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže. Je tedy zřejmé, že zákon poskytuje zvláštní ochranu zejména osobám nezletilým a mladistvým, aby bylo zabráněno jejich případné stigmatizaci do budoucna

Zákon o sociálně právní ochraně dětí v § 51 přímo upravuje povinnosti orgánů sociálně-právní ochrany při sdělování údajů, kde jsou přesně vyjmenovány instituce, kterým mohou být sděleny informace, týkající se nezletilého dítěte. Ještě důkladněji je ošetřeno soukromí nezletilých a mladistvých pachatelů v §§ 52 - 54 zákona č. 218/2003 Sb. o soudnictví ve věcech mládeže. Nikde na veřejnosti se nesmí objevit žádné indicie, které by vedly ke ztotožnění mladistvého pachatele, hlavní líčení se koná s vyloučením veřejnosti a na vývěškách před jednacími síněmi najdeme, vedle uvedení času jednání, pouze spisovou značku.

Někteří odborníci si kladou otázku, zda zákon č. 218/2003 Sb. neomezuje svobodu šířit informace, garantovanou Listinou základních práv a svobod. Její článek 17 totiž umožňuje omezit šíření informací jen kvůli ochraně práv druhých, anebo kvůli veřejné bezpečnosti. Jak se zdá, ani jedné z těchto oblastí však omezení, která zákon obsahuje, nevyhovuje.

Zdaleka ne tak důkladná ochrana jako pachatelům je věnovaná svědkům, poškozeným, nebo obětem. Narozdíl od obviněného nemohou, kromě několika málo důvodů taxativně uvedených v zákoně, odepřít výpověď a jsou nuceni, za přítomnosti pachatele, ožít ve svých vzpomínkách mnohdy traumatické zážitky. Pachatel, sedící za svědkovými zády na lavici obžalovaných, má právo klást dotazy, slyšet různé informace o osobě poškozeného nebo svědka, včetně případných lékařských dokumentů a znaleckých posudků. Výjimkou nejsou ani verbální útoky na osobu svědka před jednací síní ze strany příbuzných obžalovaného nebo jeho sympatizantů. Problematika sekundární viktimizace je dnes aktuálním tématem mezi odborníky z řad psychologů, právníků a dalších specialistů.

Uvedu nedávný případ z praxe. Zdejší soud projednával protiprávní jednání tří mladíků, kteří byli obviněni ze série loupeží. Oběťmi byly staré ženy, které byly přepadávány a za použití brutálního násilí obírány o své kabelky a cennosti. Vzhledem k tomu, že utrpěly újmu nejenom hmotnou, ale i psychickou, nechal soud vypracovat

znalecké posudky na jejich osobu. Ty obsahovaly, kromě popisu psychického stavu posuzovaných i jejich sociální i osobní anamnézu. U hlavního líčení potom nastala paradoxní situace, kdy stařenky byly nuceny oživovat ve svých vzpomínkách každický detail útoku, zatímco výrostkové se povalovali na lavici obžalovaných a úšklebky naznačovali co si o jejich výpovědích myslí. Poté byly čteny znalecké posudky, které líčily životní pouť těchto žen od narození přes dosažené vzdělání, partnerské a rodinné vztahy, zjištěný intelekt, prodělané i současné nemoci a míru psychické újmy, kterou jim útoky způsobily. Pro tyto ženy to muselo znamenat obrovské trauma. Kromě toho, že v minulosti byly přepadeny a oloupeny, musely nyní strpět veřejné obnažení své identity. Poškozený však nemůže odmítnout účast u soudního jednání ani svědeckou výpověď. V případě, že se snaží tomuto vyhnout, riskuje pokutu a hrozí mu trestní stíhání pro pohrdání soudem. Vzpomínám si pouze na jeden případ, kdy soud, který projednával trestný čin pohlavního zneužívání, umožnil výslech poškozené ve vedlejší místnosti, která byla propojena mikrofonem s jednací síní.

Tento rok by v Brně měla být dokončena justiční budova, splňující moderní parametry, které by měly garantovat větší ochranu svědků a minimalizovat jejich kontakt s obžalovanými. To se však bude týkat hlavně situací bezprostředně před soudním jednáním a po jeho skončení. Bohužel během hlavního líčení bývá výpověď poškozených stěžejním důkazním materiálem a i když se soudci snaží vést výslechy ohleduplně, sekundární viktimizaci se asi nepodaří nikdy zcela vyloučit.

Tomuto tématu se věnuje článek Jiřího Kmece, uveřejněný v „Trestním právu“ z roku 2004, číslo 11, na straně 6. Zde si autor všímá jak práva obviněného na výslech svědka, tak i ochraně oběti-svědka před sekundární viktimizací. Přestože všechny důkazy by měly být prováděny při veřejném jednání za přítomnosti obviněného, připouští se zde určité výjimky z tohoto pravidla, pokud není ohroženo právo na obhajobu. Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod v ustanovení článku 6 odst. 1 a 3 písm. d) v zásadě nařizuje poskytnout obviněnému přiměřenou a dostatečnou možnost konfrontace s osobou, která svědčí v jeho neprospěch, a to během její výpovědi nebo později. Případné dotazy jsou však pokládány prostřednict-

vím soudu. Právo na výslech svědka není tedy chápáno tak striktně, jak to známe z oblasti systému common law, kdy obviněný má možnost sám vést výslech svědka. Za určitých okolností se zde nabízí možnost použít jako důkaz výpovědi svědků z přípravného řízení, ale z výše citovaného ustanovení úmluvy vyplývá, že právo obviněného na obhajobu by bylo omezeno v míře neslučitelné s těmito ustanoveními, jestliže obviněný neměl možnost klást těmto osobám dotazy ani v přípravném, ani v hlavním líčení. Problematikou ochrany obětí trestných činů před sekundární viktimizací v trestním řízení se opakovaně zabýval Výbor ministrů Rady Evropy, který vydal již několik doporučení. Jedním z nich je Doporučení R (97) 13 ze dne 10. září 1997, aby výslech zranitelných svědků proběhl co možná nejdříve po oznámení trestné činnosti a aby, pokud možno, nebyl opakován. Jako vhodné se také jeví zaznamenávání tohoto výslechu na video. Použití takových prostředků však musí zároveň respektovat práva obhajoby. V tomto směru mají orgány sociálně právní ochrany dětí v městě Brně dobrou spolupráci např. s Krizovým centrem Spondea, které disponuje veškerou dostupnou moderní technikou, která umožňuje výslech nezletilých za splnění podmínek jejich maximální ochrany. Krizové centrum je vybaveno odhlučněnou místností se zrcadlovou stěnou, za kterou mohou být přítomni soudce, obhájce, sociální pracovník a řada dalších zúčastněných osob. Výslech probíhá v příjemném prostředí, většinou za účasti psychologa, a je snímán kamerou a mikrofonem. Vzhledem k tomu, že krizové centrum má nepřetržitý provoz, lze jeho služby využít prakticky kdykoli, nejlépe bezodkladně po obdržení poznatku o možném spáchání trestného činu.

8.2.1. Úskali ochrany osobnostních práv drogově závislých nezletilých a mladistvých

V posledních letech se setkáváme se situacemi, kdy se rodiče nezletilého dítěte dožadují pomoci při řešení problémů v souvislosti se zneužíváním drog. Nemohou se smířit s tím, že všechny možnosti případné pomoci stojí a padají se souhlasem nezletilce. Rodičům připadá takováto situace absurdní a srovnatelná s tím, jako kdyby

dítě bylo těžce nemocné a jeho život by bylo možné zachránit pouze drastickou léčbou nebo operací. V takovém okamžiku by souhlas s lékařským postupem dávali rodiče a nemohlo by se stát, že by dítě třeba odmítlo operaci slepého střeva s tím, že mu to bude nepříjemné a že nechce být hospitalizováno. V případě drogové závislosti to tak bohužel funguje.

Nešťastní rodiče vyhledají odbornou pomoc, ať již lékaře, psychologa, psychiatra nebo sociálního pracovníka, a přivítají nabízenou možnost umístění svého dítěte na detoxikační pobyt v psychiatrické léčebně. Ten by měl trvat zhruba 14 dní a po něm by měla následovat dlouhodobější léčba. První rozčarování přichází ve chvíli, kdy nezletilé dítě odmítne na detox nastoupit. Pokud se náhodou podaří nezletilce přesvědčit, většinou pod hrozbou nařízení ústavní výchovy, je zde stále ještě nebezpečí, že si to během pobytu rozmyslí a po pár dnech se bude dožadovat odchodu domů, čemuž nelze bránit. Absolvuje-li celý pobyt, pokládá to za tak přesvědčivý důkaz svého vyléčení, že na další léčbu rezignuje. Pokud náhodou nastoupí do léčebny, je to na základě naprosté dobrovolnosti s tím, že kdykoli se může rozhodnout léčbu ukončit.

Ochrana osobnostních práv dítěte je v tomto případě vykoupena tichým souhlasem s jeho další devastací. Kromě případů, že soud v rámci trestního řízení nařídí mladistvému ochranné léčení, není mocí, která by proti jeho vůli konala v tomto směru v jeho prospěch a směřovala k jeho záchraně. Rodiče těchto dětí jsou právem rozčarování. Dělalí vše co bylo v jejich silách, kontaktovali odborná pracoviště a absolvovali bezpočet schůzek, strpěli zásah do svého soukromí při zjišťování rodinné anamnézy a výsledkem všeho je, že situace zůstala stejná, jako kdyby nic nepodnikli.

Jediná naděje spočívá v namotivování dítěte, což je mnohem těžší než u dospělého. Nezletilým totiž droga mnohem více dává než bere, a proto nemají důvod chtít na tom něco změnit. Droga jim zatím neničí vztahy a neuvědomují si ani možné zdravotní poškození, které zatím nedává o sobě vědět (žloutenka typu C nebo virus HIV nemusí v prvních fázích onemocnění působit zřetelnější obtíže). Od drogově závislého mladistvého nelze očekávat realistický náhled na svou životní situaci. Přesto však

nelze zakročit a jednat proti jeho vůli, ledaže by ohrožoval sebe nebo své okolí. Taková nedobrovolná hospitalizace však končí ve chvíli, kdy se stav jedince stabilizuje.

Řešením není ani to, když rodiče reagují na neochotu svého dítěte se léčit tím, že zažádají o jeho umístění do ústavní výchovy. Tam sice má možnost (ale ne povinnost) se léčit, jenže stejně tak má možnost kdykoli z ústavu utéct a pokračovat ve svém závadovém jednání. Tahle situace, zdá se, nemá řešení, protože mají pravdu i odborníci zabývající se léčbou drogových závislostí, když tvrdí, že pokud pacient sám nemá vůli a motivaci k léčbě, tak není šance na úspěch. To se potvrzuje v případech mladistvých, kteří se ocitnou ve výkonu trestu, kde nuceně abstinují, ale po pár měsících, mnohdy i letech, naváží okamžitě na svůj předchozí způsob života. Přesto tahle nucená abstinence má podle mne svůj význam, neboť alespoň zpomalí proces devastace organismu a osobnosti mladistvého.

Z. Bakošová se tomuto tématu věnuje ve své knize Sociálna pedagogika ako životná pomoc. Kapitola s názvem Drogové závislosti a možnosti sociálnej pedagogiky však obsahuje pouze všeobecné pojednání o drogách, jejich klasifikaci, popis stádií závislosti a rozbor příčin. Kompetence sociálního pedagoga jsou zde spatřovány především v oblasti výchovy, vzdělávání, prevence a poradenství. Intervenčním kompetencím je věnován závěr kapitoly, kde se dočteme, že:

„Zasahování do řešení problému drogové závislosti je citlivá záležitost a vyžaduje individuální posouzení. Když jde o ohrožení života, intervence – zásah je nevyhnutelný. Mladý člověk, který je ve třetím a čtvrtém stádiu závislosti, není schopen vidět a reálně posoudit svou situaci, a tak je nutné, aby někdo rychle jednal ve prospěch ochrany jeho života. Měli by to být rodiče, příbuzní, přátelé, pedagogové.“

A následuje příklad dítěte, které přinese drogu do školy. V tom případě, píše Z. Bakošová, je nutné respektovat školní řád a umožnit zásah sociálního pedagoga. Zřejmě je tady míněna situace, kdy mladý experimentátor má v kapse jednu nebo dvě cigarety marihuany. Ale co s dětmi, které mají rozpíchaná předloktí a rodiče bezmocně přihlíží jejich sebezničení?

Z. Bakošová správně hovoří o nutnosti intervence a o tom, jak je potřebné, aby někdo rychle jednal, i když dítě má na situaci jiný názor. Zde mi však chybí zkušenosti slovenských kolegů jak jednat i přes nespolupráci drogově závislého nezletilce. Bakošová zmiňuje nutnost spolupráce více odborníků i nově vzniklých institucí. Jenže ani sebevíc odborníků a sebehustější síť zařízení pro léčbu drogově závislých nám nepomůže řešit situaci tam, kde zákon neumožňuje jednat proti vůli pacienta nebo klienta.

Stejně jako Z. Bakošová vidím, v případě řešení drogové závislosti nezletilých klientů, možnosti sociální pedagogiky především v aplikaci jejího širšího pojetí, tj. masové výchově celé populace ke zdravému životnímu stylu, ve vzdělávacích a osvětových programech a v prevenci.

8.2.2. Úloha Veřejného ochránce práv

Jednou ze záruk zákonnosti sociálněpedagogické intervence je činnost Veřejného ochránce práv. Tento institut je u nás relativně nový. Jde o nezávislou a nestrannou osobu, volenou parlamentem, která na základě stížnosti nebo z vlastní iniciativy, šetří namítanou protiprávnost nebo jiná pochybení (včetně eventuální nečinnosti). Působnost veřejného ochránce práv upravuje zák. č. 349/1999 Sb., kdy inspirací nám bylo Švédsko, které má v tomto bohatou tradici. Ze švédštiny též pochází název „*ombudsman*“, což v překladu znamená „osoba jednající v zájmu jiné osoby“. Veřejným ochráncem práv může být zvolen každý, kdo je volitelný do senátu (dle čl. 19 Ústavy ČR), tj. každý občan České republiky, která má právo volit a dosáhl věku 40 let. Funkce ochránce je neslučitelná s funkcí prezidenta republiky, poslance, senátora a soudce, jakož i s jakoukoli činností ve veřejné správě. Výkon této funkce je neslučitelný s jinou výdělečnou činností a ochránce nesmí být členem politické strany nebo politického hnutí, což posiluje zásadu nezávislosti a nestrannosti, na které je institut ochránce postaven.

Zákonná oprávnění veřejného ochránce práv:

- nahlížení do spisů

- kladení otázek jednotlivým zaměstnancům úřadů nebo institucí
- rozmluva s osobami umístěných v zařízeních, v nichž se vykonává vazba, trest odnětí svobody, ochranná nebo ústavní výchova nebo ochranné léčení, a to bez přítomnosti jiných osob

Úřady a instituce jsou povinny na žádost ochránce a ve lhůtě jím stanovené:

- poskytnout informace a vysvětlení
- předložit spisy a jiné písemnosti
- sdělit písemně stanovisko ke skutkovým a právním otázkám
- provést důkazy, které ochránce navrhne
- provést úkony dozoru, k nimž jsou podle zákona oprávněny a které ochránce navrhne

Výsledkem každého šetření veřejného ochránce práv je buď zjištění nebo nezjištění pochybení ze strany kontrolovaného subjektu. O výsledku písemně vyrozumí stěžovatele i kontrolovaný úřad či instituci.

Opatření veřejného ochránce práv:

- zahájení řízení o přezkoumání rozhodnutí, úkonu nebo postupu ve věci
- zahájení disciplinárního nebo obdobného řízení
- zahájení stíhání pro trestný čin, přestupek nebo jiný správní delikt

Kromě výše uvedených oprávnění má veřejný ochránce práv tzv. zvláštní oprávnění, spočívající v tom, že je oprávněn doporučit vydání, změnu nebo zrušení právního nebo vnitřního předpisu. Doporučení podává úřadu, jehož působnosti se týká, a jde-li o nařízení nebo usnesení vlády nebo zákon, vládě.

Český veřejný ochránce práv působí k ochraně osob před jednáním úřadů a dalších institucí, pokud je v rozporu s právem a neodpovídá principům právního státu.

Působnost veřejného ochránce práv je často spojována se základními právy a svobodami, ale vztahuje se obecně k veřejným subjektivním právům ve sféře moci

výkonné. Zaměření ochránce je v podstatě koncipováno na celou šíři veřejné správy. Aby nevznikaly výkladové pochybnosti, jsou v zák. č. 349/1999 Sb. výslovně uvedeny některé specifické orgány, ve kterých ombudsman vykonává nebo naopak nevykonává svou kompetenci (např. Rada pro rozhlasové a televizní vysílání, ČNB,...). Veřejného ochránce práv lze pokládat za nový typ záruky zákonnosti a to záruku pružnou, neformální, moderní a relativně rychlou.

Sociálněpedagogická činnost na všech úrovních vzbuzuje zájem ombudsmana poměrně často. Vyplývá to z toho, jak již bylo řečeno, že jeho činnost je spojována především se základními právy a svobodami, a proto se na něho klienti obracují kdykoli mají pocit neoprávněného nebo neadekvátního zásahu do svých osobnostních práv. O potřebě taktu a ohleduplnosti při jakémkoli ovlivňování osudů druhých lidí jsem se již v této práci mnohokrát zmínila a množství podnětů z této oblasti, které veřejný ochránce práv dostává, je důkazem toho, že klienti vnímají tento problém velice citlivě. Velmi časté bývají podněty, směřující k ochránci, z oblasti rodinných a mezilidských vztahů a nepatřičného zasahování, nebo naopak nečinnosti, ze strany kompetentních orgánů. Ty se brání většinou tím, že k jejich závěrům je opravňuje detailní znalost poměrů, kdy s klientem nebo celou rodinou často pracují dlouhodobě a komplexně. Na druhé straně zde ale hrozí určité nálepkování a neochota připustit změnu poměrů, případně vlastní omyl. Z tohoto pohledu může vnést nezaujatý pohled ochránce svěží vítr do zaběhlého způsobu práce s tímto klientem nebo rodinou a neměl by být vnímán jako a priori negativní hodnocení. I když je pravdou, že na pracovníky, vyvíjející sociálněpedagogickou činnost, nepříjemně působí skutečnost, že oni sami nesou tíhu zodpovědnosti za další vývoj celé kauzy, zatímco pro ochránce případ zjištěním či nezjištěním určitých skutečností, případně udělením doporučení, končí a žádné důsledky z případné nesprávnosti jeho závěrů, pro něj neplynou. Tento nepoměr mezi pravomocemi a odpovědností se mi zdá v rozporu s nepsaným pravidlem, které říká, že žádný systém (pracovní, rodinný, společenský,...) nemůže spolehlivě fungovat, pokud někomu dává velkou míru pravomoci a malou dávku zodpovědnost nebo naopak velkou zodpovědnost a malé pravomoci. Pravomoci ombudsmana sice nejsou velké, ale přesto ho opravňují vstoupit do konkrétní kauzy a jeho názor je pak většinou akceptován příslušným úřadem či pracovištěm. Pokud se pak zpětně ukáže,

že zjištění a případné doporučení veřejného ochránce práv nebylo správné, nemívá to již pro jeho úřad žádné další důsledky.

Přesto, jak píše P. Kolman v periodiku Veřejná správa: „*Činnost veřejného ochránce práv přispívá ke kultivaci veřejné správy*“ (Veřejná správa, rok 2005, číslo 14, str. 10) a to především tím, že představuje určitý druh nezávislé kontroly a otevírá prostor, mimo běžný zákonný postup, při dovolávání se svých práv.

Závěr

V této práci jsem pokusila o popis a srovnání dvou disciplín, práva a sociální pedagogiky, z pozice činnosti sociálního pedagoga a také z pohledu důležitosti pro úspěšné sociální fungování klientů a kvalitu jejich života. Žádný z pedagogických oborů není tak úzce svázán s požadavkem na právní zdatnost pracovníka v pomáhající profesi, jako právě sociální pedagogika.

V tomto směru vnímám právo jednak jako nezbytný rámec sociálněpedagogické činnosti, který určuje možnosti sociálněpedagogické intervence a zároveň skýtá záruku respektu k osobnosti klienta, ale neméně významným se v tomto procesu jeví rovněž stav právního vědomí klientů a úroveň jejich právní socializace.

Cílem mého snažení bylo postihnout vztah práva a sociální pedagogiky a zde jsem měla na vybranou: buď zachytit problematiku v celé její šíři a tím pádem se spokojit s povrchními poznatky a soudy (pokud bych respektovala rozsah této práce), anebo věnovat více prostoru konkrétním problémům a jejich hlubší analýze. Zvolila jsem druhou možnost, i když jsem si vědoma toho, že to možná bylo na úkor jiných, neméně významných sociálněpedagogických odvětví a s nimi spojené problematiky.

Náplň sociální pedagogiky chápu především jako práci s jedinci, kteří potřebují vedení z důvodu obtížné sociální situace, ve které se nacházejí, a která může mít mnoho příčin. Od vnitřních dispozic daného jedince, které způsobují jeho společenskou nepřizpůsobivost, až po celou škálu vnějších podmínek.

V současné době je kladen velký důraz na osobní svobodu každého jedince, která by měla jít ruku v ruce s odpovědností a informovaností. Tento současný stav nejlépe charakterizuje zásada: *Vigilantibus laeges skriptae sunt* (doslova přeloženo: „Bdělým zákony psány jsou“ aneb „Zákony jsou psány pro bdělé“). Čili – každý má tolik práv, kolik si jich dokáže obhájit. V dnešní složité době, s důrazem na osobní odpovědnost

každého jedince, patří klienti sociálních pedagogů k těm nejzranitelnějším. Sociálněpedagogické snažení by mělo směřovat k tomu, aby tihle lidé nebyli ohroženi ve svých životních jistotách pro svou právní neznalost a jistou „ztracenost“ v nástrahách současného světa.

Resumé

Cílem práce bylo popsat a zmapovat oblasti, v nichž se právo a sociální pedagogika navzájem ovlivňují a doplňují. Sociální pedagogika je s „právem v knihách“ i s „právem v akci“ svázána nejvíce ze všech pedagogických disciplín. U žádného jiného pedagoga nenajdeme tak naléhavý požadavek na právní zdatnost, jako v případě sociální pedagogiky. Dá se říct, že tato výbava je stejně nezbytná, jako např. osobnostní předpoklady. Tyto závěry se potvrzují i v této práci.

Význam práva pro sociální pedagogiku vidím ve dvou základních rovinách:

- právní rámec, kterým jsou dány možnosti a oprávnění poskytovat sociálněpedagogickou intervenci
- oblast legislativního prostředí tak jak jej vnímají a ve kterém se pohybují klienti a které ovlivňuje jejich postoje, jednání, právní vědomí a v konečném důsledku i úspěšnost sociálněpedagogické intervence

Význam práva pro tento obor potvrzuje i skutečnost, že právo je jedním ze stěžejních předmětů při studiu sociální pedagogiky a dá se očekávat, že jeho důležitost v této oblasti v budoucnu ještě dále poroste.

Anotace:

V této práci jsou vymezeny pojmy práva a sociální pedagogiky, jejichž vztahu je práce věnována. Následuje výčet právních norem, které se sociální pedagogiky týkají, exkurz do historie a pokus o klasifikaci sociálněpedagogické intervence na primární, sekundární a terciální. Každá z těchto oblastí je zaměřena na určitý typ klientů a je ošetřena konkrétní legislativou. Pro přiblížení jsou zde uvedeny kazuistiky, případně názory, vztahující se ke konkrétní problematice. Závěr práce je věnován etickému rozměru práce sociálního pedagoga, ochraně osobnosti klienta a jejímu právnímu zakotvení.

Anotace v angličtině:

This work defines the concepts of law and social pedagogy and it is devoted to their relationship. Here is a list of laws that relate to social pedagogy, excursions into history and attempt to classify social pedagogical intervention at primary, secondary and tertiary. Each of these areas is focused on particular type of clients and is covered by specific legislation. The approach described herein case reports, or opinions relating to specific issues. The conclusion of this work is dedicated to ethical dimensions of work of social pedagogue, protection of client personality and its legal anchoring.

Klíčová slova:

Právo, sociální pedagogika, sociální deviace, právní socializace, sociálněpedagogická intervence

Klíčová slova v angličtině:

Law, social pedagogy, social deviation, law socialization, socialpedagogical intervention

Použité zdroje:

1. Sbírka zákonů ČR
2. Nález Ústavního soudu ze dne 23.4.2008 sp. Zn./Čj.: Pl. ÚS 2/2008
3. BAKOŠOVÁ, Z. *Sociálna pedagogika jako životná pomoc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008, 250 s. ISBN 978-80-969944-0-3
4. BAUMAN, Z. *Myslet sociologicky*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, 249 s. ISBN 80-85850-90-7
5. BLÁHA, I.A. *Sociologie*. Praha: Academia 1968, 433 s.
6. JANOUŠEK, J. *Normalita osobnosti*, Praha: 1972
7. KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 4. rozšířené vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, 181 s. ISBN 80-85850-25-7
8. KELLER, J. *O povaze sociální reality*. I. vydání. Brno: UJEP, FF, 1987, 128 s.
9. KOMENDA, A., KELLER, J. *Úvod do sociologie pro právníky*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, právnická fakulta, 1993, 171 s. ISBN 80-7067-317-6
10. KOTÝNKOVÁ, M. *Sociální ochrana chudých v České republice*. 1. vydání. Praha: Oeconomica, 2007, 132 s. ISBN 978-80-245-1302-7
11. KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Brno: Portál, 2008, 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3
12. MACHALOVÁ, T. *Úvod do právní filozofie*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 162 s. ISBN 80-210-1829-1
13. MACHALOVÁ, T., RÁZKOVÁ, R. *Vybrané texty z dějin právní filozofie*. Brno: Masarykova univerzita, 2000, 221 s. ISBN 80-210-2401-1
14. MARITAIN, J. *Člověk a stát*. 1. vydání. Praha: Triáda, 2007, 211 s. ISBN 978-80-86138-86-2
15. MATOUŠEK, O. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001, 309 s. ISBN 80-7178-473-7
16. MÜHLPACHR, P. *Vývoj ústavní péče (Filozoficko-historický pohled)*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2001, 49 s. ISBN 80-210-2512-3
17. PŘIBÁŇ, J. *Sociologie práva*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996, 197 s. ISBN 80-85850-18-4
18. URBANOVÁ, M. *Sociální kontrola a právo*. Brno: Masarykova univerzita, 2003,

125 s. ISBN 80-210-3199-9

19. VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *Sociologie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, 335 s. ISBN 80-86898-72-5
20. VLASTNÍK, J. *Televizní násilí a zákon*. Praha: Votobia, 2005, 249 s. ISBN 80-7220-245-6
21. BLAHOŽ, J. *Ústavní koncepce a interpretace lidských a občanských práv – Politická a osobní práva v předních demokratických státech*. Právník, 1998, 7, s.588
22. BREJCHA, A. *Institut mlčenlivosti v předpisech práva sociálního zabezpečení a pracovního práva*. Právo a zaměstnání, 1996, 7, s.13
23. CELÁ, Z., STÜNDL, E., RADICH, F. *Systém včasné intervence*. INSIDE report, 2008, 2, s.1-4
24. ČECH, T., SOJÁK, P. *Sociální pedagogika z pohledu začínajících studentů oboru*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004, Socialia Olomouc 2003, s. 166-169
25. DOPITA, M. *Teorie Pierra Bourdieua – Pohled pro sociální pedagogiku*. Olomouc: UP Palackého, 2004, In Socialia Olomouc 2003, s. 22-31
26. JANDOVÁ, L. *Vyhlašuji osobní bankrot!* Právo 5.7.2008, str. 8-11
27. HRONCOVÁ, J. *Vývinové tendencie a súčasný stav sociálnej pedagogiky*. Brno: IMS, Sborník příspěvků odborného semináře, 2004, s. 37-46
28. HRONCOVÁ, J. *Vzťah sociálnej pedagogiky a sociálnej práce jako vedných disciplín a studijných odborov*. Brno: IMS, 2004, Sborník příspěvků z odborného semináře, s. 300-311
29. KEJDOVÁ, M., VAŇKOVÁ, Z. *Právo a sociální pedagogika*. Brno: IMS, 2004, Studium a praxe, Sborník příspěvků, s. 56-61
30. KMEC, J. *Právo obviněného na výslech svědka a ochrana oběti-svědka před sekundární viktimizací v judikatuře ESLP*. Trestní právo, 2004, 11, s.6.
31. KNAPP, V. *Každý je způsobilý mít práva (je každý k tomu způsobilý?)*. Právník, 1994, 2, s.97
32. KOLMAN, P. *Veřejný ochránce práv ve vztahu k veřejné správě*. Veřejná správa, 2005, 14, s.10
33. KNOTOVÁ, D. *Jaká je současná sociální pedagogika?* Brno: IMS 2004, Studium a praxe, Sborník příspěvků, s. 61-66
34. KRATOCHVÍL, J. *Právní možnosti oběti trestného činu*. Via Iuris, 2004, 1, s.3

35. KRAUS, B. *K aktuálnímu pojetí a postavení sociální pedagogiky*. Brno: IMS, Sborník příspěvků odborného semináře, 2004, s. 9-19
36. KRAUS, B. *Sociální pedagogika jako vědní disciplína a jako studijní obor*. Brno: IMS, 2000, Sborník příspěvků z I. Mezinárodní konference, s. 68-76
37. KREBS, V. *Hledání sociální politiky Evropské unie*. ASPI, 2007, s.144
38. KREBS, V. *Proces transformace sociální politiky v ČR*. Sociální reforma. ASPI, 2007, s.95
39. KREBS, V. *Strategie modernizace sociální ochrany*. ASPI, 2007, s. 147
40. KREJČÍ, O. *Demokratická práva lidu*. Právní rádce, 1998, 7, s.3
41. LOUKOTOVÁ, V. *Sociální pedagogika z pohledu Dr. Winfrida Noacka*. Olomouc: Univerzita palackého, 2004, Socialia Olomouc 2003, s. 55-58
42. MÜHLPACHR, P. *Sociální deviace jako akční pole sociální pedagogiky*. Brno: IMS, 2000 Sborník příspěvků z I. Mezinárodní konference, s. 220-23 2
43. PIKOVÁ, P. *Právo nemajetných občanů na právní ochranu*. Bulletin advokacie, 2000, 3, s.39
44. POLÁČKOVÁ, V. *Studijní zaměření „Sociální pedagogika“ na katedře pedagogiky FF UK*. Sborník ze semináře konaného 17.února 1998. Brno: Paido, 1999, s.8-11
45. PRUŠA, L. *Tři pilíře systému sociální ochrany obyvatelstva*, ASPI, 2007, s.11
46. SEKERA, J. *Pokus o vymezení vztahu sociální práce a sociální pedagogiky*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004, Socialia Olomouc 2003, s. 66-71
47. VODÁK, J. *Výchova v době antiky*. Brno: IMS, 2004, Sborník příspěvků z odborného semináře, s. 260-264
48. ŠAMALÍK, F. *Několik poznámek k nezávislosti soudní moci*. Právní fórum (ASPI), 2007, č.10, s.10
49. TYKALOVÁ, J. *Přístup k výuce sociální pedagogiky na PF UJEP*. Sborník příspěvků ze semináře konaného 17.února 1998. Brno: Paido, 1999, s.24-25
50. URBANOVÁ, H. *Evropa bez střechy nad hlavou*. Nový prostor, 2008, srpen, str. 16-17
51. ZOULÍK, F. *K listině základních práv a svobod*. Právo a zákonnost, 1991, 5, s.241
52. ŽILOVÁ, A. *Obsahové zameranie studijného odboru sociálna práca a sociálna pedagogika v Slovenskej republike*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004, Socialia

Olomouc 2003, s. 152-157

53. <http://www.blisty.cz/ad/ad-ref.rb?pos=1>
54. <http://www.cepin.cz/cze/stranka.php?sekce=9>
55. http://www.ec.europa.eu/employment_social/emplweb/spidla/blog_cz.cfm
56. <http://www.sagit.cz/pages/prehrub.asp?cd=312>
57. <http://www.sspcr.unas.cz>